

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2018 - 2021

Opracowanie:

Starostwo Powiatowe w Ostrołęce
Wydział Promocji i Rozwoju
Ostrołęka, styczeń 2018

Spis treści

Wstęp.....	2
Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	3
Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
Konstytucja.....	5
Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków.....	11
Pozostałe akty prawne	12
Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego ...	13
Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa	20
Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	24
Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu	25
Charakterystyka powiatu ostrołęckiego.....	25
Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne.....	30
Gminy powiatu wraz z charakterystyką dziedzictwa kulturowego	33
Dobra kultury objęte prawnymi formami ochrony.....	69
Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami.....	83
Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu: analiza szans i zagrożeń.....	84
Analiza SWOT	84
Założenia programowe	86
Priorytety programu opieki nad zabytkami	87
Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami	87
Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Ostrołęckiego .	90
Zasady oceny realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiat Ostrołęcki na lata 2018-2021.....	91
Źródła finansowania Programu	92
Bibliografia.....	93
Spis rycin.....	95
Spis fotografii	95
Spis tabel	96

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe powiatu ostrołęckiego. Program ma na celu wskazanie zasadniczych kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami wraz z popularyzacją dóbr kultury i środowiska w latach 2018-2022. W szczególności dokument ma posłużyć koordynacji przedsięwzięć podejmowanych w powiecie na rzecz opieki nad zabytkami, przy poszanowaniu kompetencji własnych samorządów gminnych, oraz stworzeniu płaszczyzny do współpracy nie tylko z prywatnymi właścicielami zabytków czy ich użytkownikami, ale również z lokalną społecznością oraz wszystkimi innymi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz ochrony dóbr kultury.

Założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami (zwanego w dalszej części opracowania Programem) opierają się na misji włączenia problemów z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami do systemu zadań strategicznych powiatu. Za priorytety uznano ochronę dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego powiatu, promocję i edukację oraz tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym. Zaplanowane działania skierowane są głównie na zahamowanie procesów degradacji zabytków i w miarę możliwości doprowadzenie ich stanu do poprawy, przy jednoczesnym zwiększeniu atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu i równoległym budowaniu baz wiedzy o lokalnych zasobach dziedzictwa kulturowego. Realizacja wskazanych zadań odbywać się będzie uwzględnieniu uwarunkowań krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego oraz uwarunkowań ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

Istotne znaczenie w Programie odgrywa postulat pobudzenia w mieszkańcach powiatu świadomości wspólnoty kulturowej i wzmocnienia ich tożsamości z miejscem zamieszkania. Uwrażliwienie na przedmiotowe kwestie, chociażby poprzez zaplanowane działania o charakterze informacyjnym i edukacyjnym, powinno spowodować poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego. Natomiast upowszechnienie wiedzy o zabytkach oraz eksponowanie i promowanie dóbr kultury powiatu w kraju i poza jego granicami może znacznie przyczynić się do zwiększenia zainteresowania regionem pod względem turystycznym, co w konsekwencji przełoży się również na lokalną gospodarkę. Ponadto, wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych zacieśnia więzy, sprzyja integracji i minimalizuje niektóre negatywne skutki globalizacji.

Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad zabytkami został opracowany w związku z realizacją ustawowych zadań powiatu wynikających z ustawy z dnia 5 czerwca 1998 o samorządzie powiatowym (t. j. 2017 Dz. U. 1868) oraz zadań o charakterze ochronnym z ustawy dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187).

Zgodnie art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym, powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Mają one charakter komplementarny i dotyczą tych celów, których z określonych względów nie można realizować na szczeblu gminy. Równolegle, w myśl art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawodawca zobowiązał zarządy powiatów do sporządzania czteroletnich powiatowych programów opieki nad zabytkami. Programy te, zgodnie z art. 87 ust. 2 mają na celu w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Natomiast z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Polski system prawny gwarantuje ochronę całości dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), tworząc szereg regulacji zarówno na poziomie ustawowym, jak i na poziomie aktów wykonawczych.

Konstytucja

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.** (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm.). Już w **Preambule** ustawodawca wyartykułował przedmiotowy obowiązek następująco: *"[...]wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku"*.

W **art. 5 Konstytucji RP** znajdziemy odniesienie do obowiązku strzeżenia dziedzictwa narodowego: *„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”*.

W **art. 6 Konstytucji RP** ustawodawca wskazuje istotę i obowiązek ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 6 ust. 1 : *„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”*. Natomiast w myśl art. 6 ust. 2: *„Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”*.

Zgodnie z brzmieniem **art. 73 Konstytucji RP**: *„Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”*.

Ustawa zasadnicza mówi nie tylko o odpowiedzialności konstytucyjnej Państwa, ale również nakłada taki obowiązek na każdego obywatela, wskazując w **art. 82**, że *„Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska*

o dobro wspólne”, a w **art. 86**, iż: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Podstawowym aktem prawnym regulującym kwestie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. W art. 3 ustawa wprowadza definicję zabytku, zabytku nieruchomego, zabytku ruchomego oraz zabytku archeologicznego.

Zgodnie z brzmieniem art. 3 ww. ustawy zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1 (odesłanie do definicji zabytku). Natomiast zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1 (odesłanie do definicji zabytku). Zabytek archeologiczny to zaś zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Ustawa rozróżnia kompetencje i obowiązki w działaniach przy zabytkach na ochronę i opiekę. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań przez organy administracji publicznej, a opieka należy do obowiązków właścicieli zabytków.

Zgodnie z art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami **ochrona zabytków** polega, w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast **opieka nad zabytkiem**, w myśl art. 5 przedmiotowej ustawy, sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z art. 6 ust ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) **zabytki nieruchome** będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) **zabytki ruchome** będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908, z 2013 r. poz. 829 oraz z 2017 r. poz. 60 i 1086),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) **zabytki archeologiczne** będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków, w myśl z art. 7 ustawy, są:

- 1) **wpis do rejestru zabytków** - do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy,
- 2) **wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa** - na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:
 - a) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzi w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
 - b) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,

- c) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- d) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- e) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- f) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- g) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- h) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- i) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- j) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- k) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
- l) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- m) innych kategorii, niewymienionych w punktach powyżej, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa dokonuje się na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

- 3) uznanie za pomnik historii** - Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany

do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

- 4) **utworzenie parku kulturowego** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć rada gminy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 5) **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego** albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 18 ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się również przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje **organy ochrony zabytków** z wyszczególnieniem ich kompetencji. Zgodnie z treścią art. 89 przedmiotowej ustawy są nimi: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków oraz wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków, zaś Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

W art. 87 ustawa formułuje obowiązek sporządzenia na okres 4 lat powiatowego programu opieki nad zabytkami i nakłada go na zarząd powiatu. Podstawą sporządzenia wskazanego wyżej programu, w rozumieniu art. 21 ustawy, jest ewidencja zabytków.

Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U.2017.1674 z dnia 2017.09.01);
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.1384 z dnia 2017.07.17);
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U.2017.1265 z dnia 2017.06.28);
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.928 z dnia 2017.05.11);
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U.2015.1275 z dnia 2015.09.01);
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U.2014.110 z dnia 2014.01.22);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U.2011.113.661 z dnia 2011.06.02);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 1 z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011.89.510 z dnia 2011.04.29);

9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 1 z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.2011.50.256 z dnia 2011.03.08);
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U.2004.124.1302 z dnia 2004.06.02);
11. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U.2004.124.1304 z dnia 2004.06.02);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U.2004.30.259 z dnia 2004.02.27) ;
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U.2004.71.650 z dnia 2004.04.21);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U.2004.75.706 z dnia 2004.04.23)
15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U.2004.212.2153 z dnia 2004.09.29);
16. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U.2004.102.1066 z dnia 2004.05.01).

Pozostałe akty prawne

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U.2017.1868, t.j. z dnia 2017.10.09);
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U.2017.1073 t.j. z dnia 2017.06.02);
3. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U.2016.2147, t.j. z dnia 2016.12.23);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U.2017.519 ze zm., t.j. z dnia 2017.03.13);

5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U.2016.2134 ze zm., t.j. z dnia 2016.12.23);
6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U.2017.1332 ze zm., t.j. z dnia 2017.07.06);
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U.2017.862, t.j. z dnia 2017.04.28);
8. Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U.2017 poz.880 ze zm., t.j. z dnia 2017.05.05);
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U.2016.1817, t.j. z dnia 2016.11.08);
10. Ustawa z 14 lipca 1983 r o narodowym zasobie archiwalnym (Dz.U.2016.1506 ze zm., t.j. z dnia 2016.09.19);
11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji Dz.U.2017.1023 ze zm., t.j. z dnia 2017.05.26;
12. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U.2017.972 ze zm., t.j. z dnia 2017.05.18) ;
13. ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U.2012.642 ze zm., t.j. z dnia 2012.06.11);
14. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U.2017.912, t.j. z dnia 2017.05.10)
15. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U.2017.681, t.j. z dnia 2017.03.30)
16. Ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz.U.2017.1834, t.j. z dnia 2017.10.03).

Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego

1. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212) oraz Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248),

2. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106),
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190),
4. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018),
5. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585).
6. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564),
7. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 210),
8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98).

Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami sporządzono przy uwzględnieniu zewnętrznych uwarunkowań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, przez co należy rozumieć opracowania o charakterze strategicznym właściwym tematyce ochrony dóbr kultury na szczeblu krajowym i wojewódzkim.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020

Głównym celem strategicznym Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce, m.in. poprzez

zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Zrównoważony rozwój kultury podniesiono do roli najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, która określa całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, warunkuje tożsamość narodową i zapewnia ciągłość tradycji i rozwoju regionów. Jako cele uzupełniające wskazano: wzrost efektywności zarządzania sferą kultury, zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury, wzrost udziału kultury w PKB, zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochrona zabytków, modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury, wzrost uczestnictwa w kulturze, rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych, efektywną promocję twórczości, promocję polskiej kultury za granicą, ochronę własności intelektualnej i walkę z piractwem, wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury oraz rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Wśród kierunków działań zmierzających do realizacji ww. celów wskazano między innymi: kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, jak również zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, promocję potencjału kulturowego regionów oraz tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej.

Instrumentami realizacji Narodowej Strategii Rozwoju Kultury są: inicjatywa ustawodawcza, Narodowe Programy Kultury, programy operacyjne oraz wieloletnie programy inwestycyjne i inne dokumenty odnoszące się do kultury.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

Celem nadrzędnym strategii jest wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno - gospodarczym kraju. W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami istotne znaczenie ma czwarty cel szczegółowy strategii „*Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego*” priorytet 4.1. „*Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej*”. Wśród kierunków działań wymieniono:

1. Tworzenie warunków wzmocniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym (4.1.1.)
2. Ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu (4.1.2.)
3. Digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury (4.1.3.)

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 dziedzictwo kulturowe postrzegane jest jako zasób umożliwiający budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości oraz rozwijanie potencjału kreatywnego. Ochrona dziedzictwa wymaga partycypacji społecznej i zintegrowanego podejścia do zagadnienia krajobrazu kulturowego, poprzez łączenie ochrony zasobów kulturowych z ochroną środowiska przyrodniczego. Istotne znaczenie będzie miała aktywizacja społeczności lokalnych wokół zintegrowanej ochrony zasobów kulturowych i środowiska przyrodniczego, co umożliwi wykorzystanie zasobów wewnętrznych, rozwój lokalnych produktów i usług oraz specjalizację regionów. Aby osiągnąć postawione cele konieczne jest również uzupełnienie edukacji urzędników publicznych o wiedzę i metody wykorzystania zasobów kulturowych regionu.

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 (KPZK)

Koncepcja jest najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju do 2030 roku, określono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania kraju oraz wskazano zasady, według których działalność człowieka powinna być realizowana w przestrzeni. Cel strategiczny Koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 brzmi następująco: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych - konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.”* Osiągnięcie tego celu musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

Koncepcja wskazuje najistotniejsze problemy zagospodarowania polskiej przestrzeni i konkretne działania w 6 obszarach tematycznych ściśle z sobą powiązanych i dopełniających się:

1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się

czynników rozwoju wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.
4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utratę bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.
6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 - 2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie

Celem strategicznym polityki regionalnej, zdefiniowanym w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, jest efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych i terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągania wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym. KSRR ustala 3 szczegółowe cele:

1. Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów,
2. Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie procesom marginalizacji na obszarach problemowych,
3. Tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie.

Wśród najważniejszych wyzwań polityki regionalnej do 2020 roku znalazło się wykorzystanie potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego. Polskie regiony posiadają bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, a różnorodność form i przejawów kultury stanowi o ich tożsamości i jest źródłem rozwoju twórczego oraz bodźcem turystyki kulturowej. W Strategii podkreślono, że kultura nie stanowi pasywnego zbioru regionów, ale aktywnie warunkuje zarówno rozwój społeczny, jak i ekonomiczny. Jako czynnik rozwoju ekonomicznego wpływa m.in. na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej regionów, determinuje rozwój turystyki, tworzy rynek pracy. Jako czynnik społeczny kreuje potencjał intelektualny regionów, które budują kapitał ludzki oraz spójność i integrację społeczną. Kultura stanowi czynnik rozwoju regionalnego: przyciąga inwestorów i turystów oraz kreuje pozytywny wizerunek miast i regionów.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2010 – 2020 zakłada, że dzięki rozwojowi lokalnemu w wymiarze społeczno-kulturowym, gospodarczym oraz ekologicznym i przestrzennym oraz działaniom wyrównawczym na rzecz zwiększania dostępu do usług publicznych, obszary wiejskie staną się lepszym miejscem do życia, lepiej wykorzystującym dziedzictwo kulturowe i walory środowiska przyrodniczego. Podniesie to atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną oraz zwiększy stopień zintegrowania z uwagi na wzmocnioną tożsamość lokalną.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2014 - 2017

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 stanowi wykonanie obowiązku ustawowego z art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Na dzień sporządzania niniejszego opracowania zapisy Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2018 -2021 nie były znane.

W Programie na lata 2014-2017 dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach: organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce, stanu zachowania zabytków (w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach) oraz komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków. Na podstawie diagnozy przeprowadzono analizę SWOT, a następnie w powiązaniu z jej wynikami oraz celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego) sformułowano cel główny Krajowego programu: *Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków*. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- 1. *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.*** Cel ten będzie realizowany poprzez:
 - a) porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych,
 - b) przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego,
 - c) wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych,
 - d) wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego,

- e) opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych,
- f) opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,
- g) realizację badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

2. *Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.* Cel ten będzie realizowany poprzez:

- a) zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach,
- b) wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną,
- c) podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków,
- d) merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

3. *Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.* Cel ten realizowany będzie poprzez:

- a) przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005,
- b) wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania tożsamości narodowej i społeczności lokalnych,
- c) promocję zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu,
- d) zwiększenie dostępu do zasobów dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021 najprawdopodobniej będzie kontynuował misję wzmocnienia roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w Polsce, jednocześnie uwzględniając zmiany ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które weszły w życie 9 września 2017 r. oraz w dniu 1 stycznia 2018 r.

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2018 „Ochrona Zabytków”

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego zarówno w kontekście ogólnosiwiatowym, jak lokalnym. Działania podjęte w ramach realizacji programu dążą do stworzenia trwałych podstaw do harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą ogrywały obiekty pełniące obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne.

Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 jest dokumentem wskazującym główne kierunki rozwoju Mazowsza, który powstał na podstawie doświadczeń z realizacji poprzednich strategii oraz problemów, które ujawniły się w trakcie poprzedniego i bieżącego programowania. Istotą opracowania jest wskazanie celów rozwojowych, których realizacja zapewni utrzymanie trwałego rozwoju. Z uwagi na zróżnicowanie przestrzenne oraz etnograficzno-kulturowe województwa (liczne zabytki i instytucje kultury oraz wielość obszarów etnograficznych: kurpiowski, łowicki, sannicki, podlaski, kozienicki, iłżecko-starachowicki, opoczyńsko-konecko-przysuski oraz kołbielski) niezbędne są działania zmierzające do zniwelowania dysproporcji i zapewnienia spójności terytorialnej, konkurencyjności, innowacyjności wraz z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia mieszkańców.

Nadrzędnym celem Strategii jest spójność terytorialna, rozumiana jako *zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim oraz wzrost znaczenia Obszaru Metropolitalnego Warszawy w Europie*, co przyczyni się do poprawy jakości życia

mieszkańców. Osiągnięcie niniejszego celu wymaga realizacji działań w następujących kierunkach:

- Tworzenie warunków do generowania i absorpcji innowacji;
- Rozwój produkcji: tworzenie warunków przyjaznych dla inwestorów i przedsiębiorców;
- Wspieranie tworzenia i rozwoju przedsiębiorstw produkcyjnych;
- Umiędzynarodowienia gospodarcze;
- Tworzenie warunków do zwiększenia inwestycji pozarolniczych – głównie w przemyśle rolno-spożywczym.

Oprócz celu priorytetowego przyjęto również trzy cele strategiczne:

- 1) Wzrost konkurencyjności regionu poprzez rozwój działalności gospodarczej oraz transfer i wykorzystanie nowych technologii;
- 2) Poprawa dostępności i spójności terytorialnej regionu oraz kształtowanie ładu przestrzennego;
- 3) Poprawa jakości życia oraz wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego do tworzenia nowoczesnej gospodarki.

Uzupełnieniem powyższych celów są dwa ramowe cele strategiczne: Zapewnienie gospodarce zdywersyfikowanego zaopatrzenia w energię przy zrównoważonym gospodarowaniu zasobami oraz *wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia*. Osiągnięcie drugiego celu ramowego, który ma szczególne znaczenie dla niniejszego opracowania, wymaga działań w kierunku:

- wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu,
- upowszechnienia kultury i twórczości,
- kreowania miast jako centrów aktywności kulturalnej,
- wspierania rozwoju przemysłu kreatywnego,
- wykorzystania dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Zgodnie ze Strategią, działania na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu powinny służyć ochronie i czerpaniu korzyści z ochrony. Historyczne obiekty oraz zespoły zabytkowe wraz

otoczeniem i historycznymi szlakami wodnymi powinny podlegać konserwacji, renowacji, a wybrane obiekty adaptacji na cele użyteczności publicznej. Istotnym elementem ochrony dziedzictwa powinno być tworzenie parków kulturowych, bądź innych form ochrony krajobrazu kulturowego i wspierania skansenów. Należy również promować dziedzictwo kulturowe regionu w celu zwiększenia wiedzy o regionie oraz podniesienia atrakcyjności turystycznej. W ramach upowszechniania wiedzy o regionie oraz promowania kultury i twórczości wskazana jest cyfryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego, celem ich standaryzacji i zwiększenia dostępności. Podkreślono również istotną rolę zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki w regionie z uwagi na bogate zasoby obszaru, tj. zamki, pałace, zabytki militarne i miejsca pamięci narodowej, bogate i różnorodne tradycje kulturowe.

Jako najważniejsze problemy i zagrożenia w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego wskazano m.in. niskie poczucie tożsamości regionalnej, zły stan techniczny obiektów zabytkowych, niewystarczający poziom informacji i promocji turystycznej regionu, niski poziom cyfryzacji zabytków i utrudniony dostęp do materiałów i baz danych z tego zakresu, brak skutecznych ram prawnych w zakresie rewitalizacji oraz ochrony i opieki nad zabytkami, brak współpracy władz na różnych poziomach administracji w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego oraz słaba promocję kultury w kraju i za granicą.

Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020

W planie strategicznym Samorządu Województwa Mazowieckiego opisano zamierzone działania w obszarze kultury w perspektywie sześciu lat. Misja polityki kulturalnej województwa mazowieckiego brzmi następująco: *Kultura łączy każdego*. Ochronie dziedzictwa materialnego i niematerialnego poświęcone są dwa programy Strategii:

- C.1.1: *Zabytki i muzea – żywe atrakcje*, który zakłada promowanie takich form i koncepcji opieki nad dziedzictwem kulturowym – zasobami muzealnymi i zabytkami, które zbudują wokół dziedzictwa żywą atrakcyjność, wkomponowaną w programy turystyczne, promocyjne, edukacyjne, społeczno-animacyjne lub aktywizacyjno-gospodarcze;
- C.1.2: *To także nasze dziedzictwo*, który zakłada włączanie w żywy obieg kultury wątków dziedzictwa kulturowego regionu, które są szczególnie narażone na zapomnienie.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2017-2020

(Projekt oddany do konsultacji)

Program sporządzono na podstawie art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Stanowi on uszczegółowienie ogólnej Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 Innowacyjne Mazowsze oraz jest spójny m.in. ze Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 i Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 -2017. Z uwagi, iż zapisy Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021 nie były znane w momencie sporządzania dokumentów, uaktualnienie nastąpi najprawdopodobniej w 2018 roku.

Misją generalną Programu jest: *Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim*. Wyznaczono cztery obszary strategiczne:

A. Edukacja kształtująca świadomość i postawy – analiza problemowa wykazała, iż jednym z większych zagrożeń dla dziedzictwa jest niska świadomość jego wartości wśród społeczeństwa. Konieczne jest zatem wyedukowanie lokalnych społeczności i propagowanie wiedzy o dziedzictwie i podtrzymywanie tradycji.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel A.1 Wprowadzenie w edukacji powszechnej elementy edukacji o dziedzictwie,
- Cel A.2 Wsparcie edukacyjnie lokalnych samorządów i właścicieli zabytków.

B. Optymalizacja systemu dostępu do środków – rozumiana jako zwiększenie efektywności finansowania opieki nad zabytkami.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich,
- Cel B.2. Wzorcowe dbanie o zabytki własne województwa.

C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania – rozumiane jako wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków.

W ramach tego obszaru usytuowano trzy cele:

- Cel C.1. Ograniczanie ryzyka utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa,
- Cel C.2. Poprawę poziomu współpracy na rzecz dziedzictwa,
- Cel C.3. Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

D. Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej – obszar związany z dużym deficytem wiedzy badawczej.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel D.1. Stworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym
- Cel D.2. Radykalna poprawa wykorzystania technik cyfrowych.

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2016- 2020

Plan Rozwoju Lokalnego stanowi załącznik do Uchwały nr XV/103/2016 Rady Powiatu w Ostrołęce z dnia 8 stycznia 2016 r. i określa zadania, które będą realizowane w ramach osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 i innych Programów Operacyjnych. Jako obszary strategiczne rozwoju powiatu wskazano infrastrukturę techniczną, edukację, przedsiębiorczość, pomoc społeczną, kulturę i turystykę, rolnictwo i ochronę środowiska oraz bezpieczeństwo publiczne. Główne działania powiatu mają na celu niwelowanie różnic rozwojowych i poprawę spójności społecznej i terytorialnej. W planie wyznaczono sześć celów głównych, w tym jeden nawiązujący do niniejszego opracowania - Cel 4 - *Zachowanie dziedzictwa kulturowego Kurpiów oraz rozwój turystyki wiejskiej*. Cele operacyjne przedstawiono w następujący sposób:

- 4.1. Ochrona i promocja wszystkich przejawów oryginalnej kultury ludowej Kurpiów Puszczy Zielonej;
- 4.2. Wspieranie rozwoju twórczości artystycznej,
- 4.3. Tworzenie małej infrastruktury turystycznej,
- 4.4. Rozwój agroturystyki,
- 4.5. Stworzenie produktu turystycznego powiatu,
- 4.6. Turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu.

Warunkiem skuteczności działań określonych w Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2016- 2020 będzie budowa porozumień i współpracy, w tym z lokalnymi samorządami, które pozwolą na realizację wspólnych przedsięwzięć mających na celu rozwój obszaru subregionu ostrołęckiego.

Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2018 r.

Powiat Ostrołęcki, działając zgodnie z przepisami ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie oraz uznając za istotne rozwijanie aktywności obywatelskiej i zaangażowania w rozwiązywaniu problemów lokalnej społeczności, deklaruje wolę współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami pożytku publicznego. Jednocześnie powiat wyraża również intencję współdziałania w realizacji swoich zadań ustawowych.

Zgodnie z treścią dokumentu, Powiat Ostrołęcki w 2018 roku szczególny nacisk pragnie położyć na współpracę w zakresie upowszechniania i ochrony kultury, w tym w szczególności rodzimej kultury kurpiowskiej, intensyfikację działań wychowawczych i sportowo-rekreacyjnych na rzecz dzieci i młodzieży, promocję powiatu oraz pomoc społeczną. Wśród obszarów objętych współpracą Powiatu Ostrołęckiego z organizacjami pozarządowymi wskazano między innymi działania mające na celu podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, działalność wspomagającą rozwój wspólnot i społeczności lokalnych, naukę, edukację, oświatę i wychowanie oraz kulturę, sztukę, ochronę dóbr kultury i dziedzictwa narodowego jak również ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Natomiast przyjęte priorytety współpracy Powiatu Ostrołęckiego z organizacjami pozarządowymi w 2018 roku objęły w szczególności: ochronę dziedzictwa kulturowego Kurpiów i Mazowsza, edukację kulturalną i wychowanie przez sztukę, promocję osiągnięć lokalnych twórców, rozwój imprez kulturalnych dla mieszkańców powiatu, tworzenie lokalnego systemu informacji turystycznej i promocji turystyki wiejskiej i agroturystyki oraz tworzenie i promocję produktu turystycznego powiatu, w tym promocję produktów regionalnych.

Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

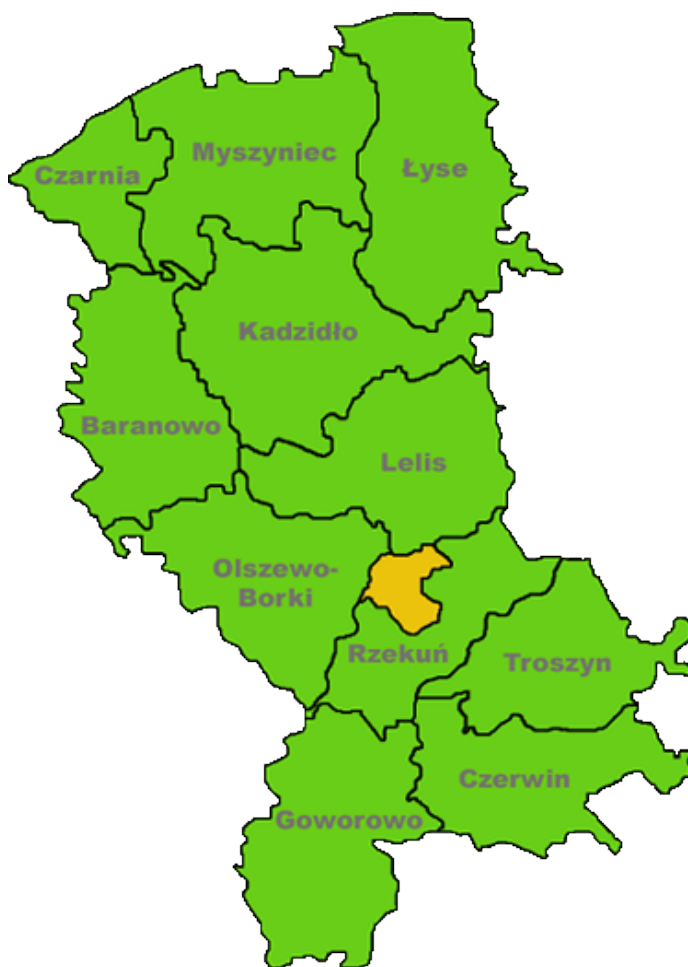
Charakterystyka powiatu ostrołęckiego

Powiat ostrołęcki znajduje się w północno-wschodniej części województwa mazowieckiego. Jest największym i najdalej wysuniętym na północ powiatem

w województwie. W obecnym kształcie funkcjonuje od reformy administracyjnej z 1999 r., jednakże istniał już w XV wieku. Powiat ostrołęcki graniczy z województwem podlaskim i warmińsko-mazurskim oraz z powiatami: ostrowskim, wyszkowskim, makowskim, przasnyskim, szczycieńskim, piskim, kolneńskim oraz łomżyńskim.

Powierzchnia powiatu, bez wydzielonego miasta Ostrołęki, zajmuje 2097 km². Liczba mieszkańców wynosi 88 847, zaś gęstość zaludnienia 42 osoby/m². Terytorium powiatu należy do trzech jednostek fizykogeograficznych: północna część leży na Równinie Kurpiowskiej, południowa w Międzyrzeczy Łomżyńskim, zaś nadnarwiański pas ziemi leży w Dolinie Dolnej Narwi.

Obszar administracyjny powiatu obejmuje 11 gmin, w tym jedną gminę miejsko-wiejską Myszyniec oraz dziesięć gmin wiejskich: Baranowo, Czarnia, Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Lelis, Łyse, Olszewo-Borki, Rzekuń i Troszyn. Najmniejszą gminą jest Czarnia, a największą Kadzidło. W powiecie ostrołęckim znajduje się 308 sołectw.

Ryc. 1. Powiat ostrołęcki w układzie gmin
Źródło: opracowanie własne

Gminy powiatu ostrołęckiego	Poniechania w m ²	Liczba sołectw
Baranowo	198	29
Czarnia	93	9
Czerwin	170	45
Goworowo	219	45
Kadzidło	258	24
Lelis	196	23
Łyse	246	21
Myszyniec	228	18
Olszewo-Borki	197	38
Rzekuń	136	22
Troszyn	156	34

Tab. 1. Gminy powiatu ostrołęckiego
 Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane GUS

Powiat ostrołęcki nie ma swojego herbu, jednakże podjęto próby jego opracowania. Aktualnie projekt został zatwierdzony przez władze powiatu i opiniowany jest przez Komisję Heraldyczną. Natomiast logo powiatu ostrołęckiego koresponduje z jego geograficznym położeniem i charakterystyką terenu. Północna część powiatu oznaczona została kolorem zielonym, symbolizującym Puszcze Kurpiowską, południowa - kolorem żółtym, symbolizującym bogactwo pól zbożowych. Kolory mają również wyraz socjologiczny: zielony - kojarzony jest ze spokojem, stabilizacją, nadzieją, zaś żółty (ciepły) - ze stałością, mądrością, błyskotliwością oraz cierpliwością i wytrwałością. Pozioma niebieska wstęga symbolizuje rzekę Narew, natomiast pionowe - rzeki: Omulew, Rozogę i Szkwę, które płyną one równolegle do siebie.

Ryc. 2. Logo powiatu ostrołęckiego
 Źródło: opracowanie własne

Zarys historii powiatu ostrołęckiego

Trudno jest wskazać dokładną datę powstania powiatu ostrołęckiego. Z badań łomżyńskiego historyka Czesława Brodzickiego wynika, iż „pierwsze określenie powiatu ostrołęckiego pochodzi z 1393 r., kiedy to książę Janusz I w Ciechanowie nadał trzem swoim synom Mirosławowi, Janowi i Pawłowi 30 włości w puszczy w Dylewie określając jej położenie właśnie w tym powiecie”.¹ Sam zaś podział terytorium kraju na powiaty nastąpił w drugiej połowie XIV wieku w związku z organizacją sądów ziemskich i w zastępstwie uprzedniego podziału na kasztelanie. Natomiast sama nazwa „powiat” pochodzi od słowa „wiec” („wierać” czyli radzić), którym w XVI wieku określano m.in. „roki sądowe”. Urzędnicy sądu ziemskiego zjeżdżali w określonych terminach do tych samych miejscowości na sesje sądowe (roki), co zapoczątkowało podział dzielnic na powiaty sądowe.²

Pierwsza kolonizacja mazowiecka miała miejsce w okresie od IX do XI wieku. W X i XII wieku na terenie obecnego powiatu ostrołęckiego najprawdopodobniej istniały 3 grody: w granicach miasta Ostrołęki, w okolicach Suska Nowego oraz w Grodzisku Dużym koło Czerwina. W II połowie X w. Mieszko I przyłączył Mazowsze do państwa Polan, a w połowie XI wieku chrześcijańscy misjonarze dotarli w okolice Różana. Po rozbiu dzielnicowym Mazowsze znajdowało się we władaniu samodzielnych książąt. W XII i XIII wieku zapoczątkowano osadnictwo w puszczy, pomiędzy Narwią a ziemiami Prusów. W 1373 r. książę mazowiecki - Siemowit III nadał Ostrołęce przywilej na wójtostwo (symboliczna data nadania praw miejskich).

Na koniec XIV i pierwszą połowę XV wieku przypada druga kolonizacja mazowiecka i wiążące się z nią powstanie większości wsi szlacheckich w południowej części powiatu. W XV-XVII w. mazowieckie rody szlacheckie uległy rozdrobnieniu i powstała szlachta drobna, zaściankowa. Na początek XVI wieku datuje się otrzymanie i następnie utratę praw miejskich przez Kleczkowo (miejscowość w obecnej gminie Troszyn). W 1518 r. w Kleczkowie zbudowano kościół, który jest obecnie najstarszym kościołem w powiecie.

W 1529 r. król Zygmunt I Stary przyłączył Mazowsze do Księstwa Polskiego. W pierwszej połowie XVI wieku utworzono ostrołęckie starostwo niegrodowe, które we

¹ Czesław Brodzicki, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999, s.15.

² Jerzy Kijowski, *Studium historyczno-heraldyczne powiatu ostrołęckiego. Dzieje powiatu*.

władanie dożywotnio otrzymała królowa Bona. W tym okresie w Ostrołęce powstał pierwszy most na Narwi łączący obie części powiatu. Następnie w XVII wieku zapoczątkowano stałe osadnictwo w puszczy. W tym okresie powstało wiele wsi, w tym m.in. Brodowe Łąki, Dylewo, Lelis, Lipniki i Wolkowe.

W 1650 roku król Jan Kazimierz zezwolił jezuitom na utworzenie ośrodka misyjnego w puszczy, przy którym powstał Myszyniec. Na Kurpiach mieszkało wówczas około 200 osób. Następnie w 1656 roku Kurpie wystąpili zbrojnie przeciwko wojskom szwedzkim. W 1672 roku na Kurpiach mieszkało już około 1000 osób .

W XVIII w. region był niszczone i eksploatowany przez przechodzące tędy wojska szwedzkie, rosyjskie, saskie i polskie. W 1708 r. Kurpie pokonali Szwedów w bitwie pod Kopańskim Mostem koło Myszyńca. Najprawdopodobniej w tym samym roku wybudowano Dzwonnicę w Myszyńcu - najstarszą budowlę na Kurpiach.

W 1750 r. starosta ostrołęcki Jan Małachowski zamienił Kurpiom pańszczyznę i daniny w naturze na czynsz. Następnie w 1794 r. zapoczątkowano powstanie kościuszkowskie, a walkach uczestniczył pułk strzelców kurpiowskich. Po III rozbiorze Polski okolice Ostrołęki stały się częścią prowincji Prusy Nowowschodnie.

W 1798 r. Myszyniec otrzymał prawa miejskie i do dziś jest jedynym miastem w powiecie ostrołęckim. W latach 1799-1866 powiat był powiększony o powiaty ostrowski i nurski z siedzibą w Ostrołęce.

W latach 1807-1815 powiat ostrołęcki znalazł się w księstwie Warszawskim, a następnie w okresie od 1815 do 1918 r. należał do Królestwa Polskiego. W 1831 r. pod Ostrołęką rozegrała się bitwa wojsk polskich z wojskami rosyjskimi, wskutek której zwycięstwo odnieśli Rosjanie. Następnie w bitwie pod Myszyńcem powstańcze oddziały kurpiowskie pokonały Rosjan. W 1891 r. Kurpie stali się pełnoprawnymi właścicielami użytkowanej ziemi, zaś bezrolni (którzy stanowili ¼ Kurpiów) otrzymali grunt.

W latach 1893-1897 Ostrołęka uzyskała połączenie kolejowe, a następnie w 1915 r. Niemcy zbudowali na swoje potrzeby koleje wąskotorowe.

W 1918 r. oswobodzony powiat przydzielono do województwa białostockiego, po czym po zmianach granic administracyjnych w 1939 r. powiat ostrołęcki znalazł się w województwie warszawskim.

W okresie okupacji większa część powiatu znalazła się w Rzeszy Niemieckiej jako prowincja Prusy Wschodnie, tereny położone między Czerwinem a Goworowem stały się zależnym od Rzeszy Gubernatorstwem, zaś pas od Laskowca do Pisk należał do Związku

Socjalistycznych Republik Radzieckich jako Białoruś Zachodnia. Następnie w latach 1941-1944 teren okupowany przez Związek Radziecki zajęła Rzesza Niemiecka.

W latach 1944-1945 na linii Narwi toczyły się walki Armii Czerwonej z Wermachtem. W 1944 r. reforma rolna zlikwidowała w Polsce majątki ziemskie. W latach 40 i 50 oddziały partyzantki niepodległościowej przeprowadzały w regionie akcje zbrojne.

W latach 1962-1974 nastąpiła likwidacja Myszynieckich Kolei Wąskotorowych, a począwszy od roku 1975 do roku 1998 nie istniały w Polsce powiaty. Dawny obszar powiatu ostrołęckiego stał się częścią województwa ostrołęckiego, obejmującego również sąsiednie powiaty. W 1999 r. na nowo utworzono powiat ostrołęcki, powiększając go o gminę Łyse i Baranowo.

W 1991 r. powstała Zagroda Kurpiowska, działająca jako skansen i filia Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce. W 1993 r. Myszyniec odzyskał prawa miejskie. W 2002 r. w najmniejszej miejscowości gminnej powiatu ostrołęckiego w starej drewnianej plebanii powstało Muzeum Kurpiowsko-Japońskie im. Brata Zenona Żebrowskiego w Czarni.³

Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana przez człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.⁴ Do podstawowych kategorii czynników, które oddziałują na dynamikę krajobrazu można zaliczyć: warunki geograficzne (umożliwiają lub utrudniają rozwój kultur), czynniki biologiczne i psychiczne (potencjał intelektualny, czynnik demograficzny oraz zasób energii życiowej), czynnik gospodarczo kulturalny (poziom techniki i jakości kultury gospodarczej) oraz czynnik polityczny i militarny (przystosowanie się kultur do środowiska, zorganizowanie obrony danej kultury)⁵.

Różnorodność tradycji na obszarze powiatu ostrołęckiego charakteryzuje się przede wszystkim podziałem na kurpiowską północ oraz szlacheckie południe. W kurpiowskiej części znajdują się gminy: Baranowo, Czarnia, Kadzidło, Lelis, Łyse i Myszyniec, zaś w szlacheckiej południowej gminy: Czerwin, Goworowo, Olszewo-Borki (choć północna część znajduje się na Kurpiach), Rzekuń i Troszyn. Ponadto, jak już wcześniej wspomniano

³Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza - przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2011, s. 16-21.

⁴Rafał Janowicz, *Komunikacja marketingowa w architekturze*, Warszawa 2012, s. 151.

⁵Urszula Myga - Piątek, *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, Sosnowiec 2005, s. 74, http://www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol17/Urszula_Myga_Piatek.pdf

powiat należy do trzech jednostek fizycznogeograficznych, którymi są Równina Kurpiowska (zajmująca południową część sandru mazurskiego zbudowanego głównie z piasków tworzących wydmy), Międzyrzecze Łomżyńskie (która stanowi wysoczyznę morenową wraz z występującymi wydmami) oraz Dolina Dolnej Narwi (podmokły taras zalewowy porośnięty przez łąki). Głównymi rzekami powiatu są prawe dopływy Narwi: Szkwa, Rozoga i Omulew, które płyną równolegle względem siebie z północy na południe, oraz lewe dopływy: Ruż i Orz. Przez Kurpie przebiega również jeden ze szlaków łączących wielkie Jeziora Mazurskie z Warszawą zwany „Gościńcem Mazurskim” lub „Trasą Mazurską”. Przecina on Kurpie z północy na południe, prowadząc przez Kadzidło - uważane za historyczną stolicę regionu.

Szlacheckie południe powiatu wiąże się z tzw. drugą kolonizacją mazowiecką. Książęta mazowieccy w zamian za obronę księstwa nadawali rycerzom pochodzącym z innych części Mazowsza ziemie w okolicach Ostrołęki. Ziemia ta była również sprzedawana lub zamieniana z innymi gruntami. I tak powstała większość wsi w obecnych gminach, np. Olszewo-Borki, Goworowo czy Czerwin. Z upływem wieków liczne rody szlacheckie na Mazowszu rozdrobniły się i zubożały. Podziały doprowadziły do powstania zaścianków i nie było tu ani jednego rodu magnackiego, który posiadałby we władaniu większą liczbę folwarków. Po drugiej wojnie światowej rozparcelowano folwarki. Przetrwały gospodarstwa szlacheckie w dawnych zaściankach, jednakże wielkością niewiele różniły się od gospodarstw chłopskich. Ślady szlacheckie w powiecie ostrołęckim pozostały w nazwach niektórych wsi (np. Laski Szlachecki i Włociańskie, Łąki Dworskie), herbach oraz zachowanych siedzibach szlachty ostrołęckiej (2 pałace i 6 dworów).⁶

Kurpiowska północ niegdyś stanowiła bezludną leśną enklawę. Obecnie nazywana Puszcą Zieloną lub Kurpiowską, wówczas Szkwańską lub Zagajnicą, była obszarem wyłącznie zastrzeżonym do dyspozycji książąt mazowieckich. Odwiedzali ją jedynie myśliwi, bartnicy, rybacy i smolarze mieszkający w pobliżu puszczy, ale po wymarciu Piastów mazowieckich (1526 r.) rozpoczęła się jej eksploatacja, która trwa do dziś. Założono pierwsze osady i osiedla rolne. Do puszczy przenosili się mieszkańcy Mazowsza oraz innych regionów, a także trafiali tam uciekający przed wymiarem sprawiedliwości i zbiegli z folwarków szlacheckich. Kurpie mieli zagwarantowaną nietykalność i zwolnienia z opłat. Z końcem XIX wieku otrzymali ziemię na własność, a następnie, żyjąc w odizolowaniu pośród lasów, wytworzyli odrębną grupę etnograficzną (nie należeli do szlachty ani do chłopów). Charakterystyczne dla tego regionu są: drewniana architektura (przydrożne krzyże i kapliczki,

⁶ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki*..., op. cit., s. 26-30.

kościóły i chałupy), tradycyjne puszczańskie tańce (powolniak, oberek, polka trzęsionka), pieśni, jak również wyroby kulinarne (piwo kozicowe, rejbak), miód kurpiowski, bursztyn czy rękodzieło (wycinanki kurpiowskie, bibułowe bukiety, byśki).⁷

Niewątpliwie bardzo istotnym elementem dziedzictwa niematerialnego jest dialekt kurpiowski, który historycznie łączy się z ciągiem gwar mazowieckich, jednocześnie zachowując sporo atrybutów archaicznych. Charakterystyczną cechą mowy Kurpiów jest tzw. mazurzenie, czyli wymowa głosek sz, ż, cz, dż jak s, z, c, dz, np. skoła (szkoła), zyto (żyto), desc (deszcz), jezdze (jeżdżę). Język Kurpiów do niedawna był w zasadzie językiem mówionym, posługiwano się nim w domach, na jarmarkach czy przy pracach rolnych. Dopiero profesor Jerzy Rubach, na podstawie wieloletnich badań, opracował zasady pisowni kurpiowskiego dialektu oraz podjął się całościowego opracowania dialektu (gramatyki, słownictwa). Coraz więcej osób podejmuje działania ratowania mowy kurpiowskiej. Powstają książki pisane po kurpiowsku, a w szkołach organizowane są lekcje o dialekcie kurpiowskim z elementami kultury i historii Kurpiów.

Z tradycją Kurpiów ściśle wiąże się również bartnictwo. Pszczelarstwem zajmowały się całe rodziny, które posiadały specjalne znaki własności - znamiona bartne. Kurpie słynęli z produkcji miodu najwyższej jakości w Polsce. Ponadto, istotną rolę odgrywa również sztuka ludowa w Puszczy Kurpiowskiej, która znalazła swój wyraz w zdobnictwie, rzeźbie, tkactwie i wycinankarstwie.

Nawiązując do elementów przyrodniczych powiatu należało by podkreślić, iż 1/3 powiatu ostrołęckiego stanowią lasy. Puszcza Kurpiowska składa się w 95% z borów sosnowych, wzbogaconych jałowcami i rzadko występującymi świerkami. Występują też miejsca podmokłe, porośnięte lasami olszynowo-brzozowymi. W południowej części powiatu dominują bory mieszane i lasy dębowo-grabowe. W lasach Równiny Kurpiowskiej oraz Międzyrzecza Łomżyńskiego występują jelenie, sarny, łosie, dziki, wilki, lisy oraz mniejsze ssaki jak zające, borsuki czy piżmaki. Powiat ostrołęcki, a szczególności okolice terenów nad Narwią i Omulwią, stanowi siedlisko licznych gatunków ptaków, w tym m. im.: kruków, słowików, kukułek, pustulek, orlików, sów, żurawi, cietrzewi, dzięciołów, krasek czy bocianów białych. Zachodnia część Kurpi, wąski pas ziem nad Narwią oraz południowo-wschodnia część gminy Goworowo zostały objęte ochroną, w ramach obszarów Natura 2000. Dolina Omulwi i Płodownicy jest obszarem specjalnej ochrony ptaków. Znajdują się tu największe w regionie torfowiska i stare lasy łęgowe.

⁷ Marcin Żerański, *Puszcza Zielona - przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2008, s. 25-34.

Powiat ostrołęcki ma niski poziom urbanizacji i stanowi głównie obszar rolniczy, pomimo, iż warunki uprawiania ziemi nie są zbyt dobre. Na Kurpiach występują głównie łąki i pastwiska, zaś na południe od Narwi grunty rolne. Lokalne gleby należą do najsłabszych w Polsce i uprawia się na nich głównie żyto i ziemniaki oraz tworzy pastwiska. Z tego względu kurpiowskie rolnictwo ukierunkowało się głównie na hodowlę bydła mlecznego. Powiat ostrołęcki słynie więc z produkcji mleka oraz produkcji wędlin. Lokalna gospodarka powiązana jest również z przemysłem papierowym i wydobywczym (piasek, żwir, torf).

Historia regionu i warunki przyrodnicze miały znaczący wpływ na ukształtowanie się w powiecie ostrołęckim tradycji zaścianków oraz tradycji Puszczaków. Elementy kultur niosły za sobą kolejne fale osadnicze. Z jednej strony ważnym aspektem było kultywowanie tradycji przodków, a z drugiej chęć odróżnienia się od okolicznej ludności pańszczyźnianej i podkreślanie godności i wolności.

Gminy powiatu wraz z charakterystyką dziedzictwa kulturowego

Gmina Baranowo

Gmina Baranowo została utworzona w 1867 r. Obecnie zajmuje obszar o powierzchni 198 km². Położona jest w malowniczym regionie Kurpi Zielonych, a przez teren gminy przepływają rzeki Omulew i Płodownica. Doliny rzek z pasem łąk i pastwisk są ostoją ptaków, objęte zostały ochroną w programie Natura 2000. Na terenie gminy występują zwarte kompleksy leśne z urokliwymi sosnami, dębami, brzoźami i jałowcami, a w Brodowych Łąkach funkcjonuje stacja wodna i wypożyczalnia kajaków, umożliwiająca organizację spływów po Omulwi. Ponadto, w gminie Baranowo funkcjonują liczne gospodarstwa agroturystyczne, a sieć utwardzonych dróg o niewielkim natężeniu ruchu stwarza znakomite warunki do uprawiania turystyki rowerowej. Zarówno położenie gminy, jak i jej walory środowiska naturalnego sprawiają, że jest atrakcyjna zarówno dla inwestorów, jak i turystów szukających bliskości z przyrodą i tradycją. W gminie funkcjonuje Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji (GOKSiR), który jest organizatorem licznych imprez kulturalnych, tj.: Festyn Rodzinny w Baranowie, Tydzień Kultury Kurpiowskiej w Zawadach, Dożynki Gminno - Parafialne w Baranowie⁸.

⁸ <https://www.wrotamazowska.pl/pl/samorzady/ostrolecki/baranowo>

Ryc. 3. Herb gminy Baranowo
Źródło: <http://www.baranowo.pl/>

Baranowo jest dużą miejscowością gminną, położoną w pobliżu rzeczki Płodownicy, a jej centrum stanowi plac Trzydziestolecia, będący dawnym gminnym placem targowym. Osadę założył Jan Baranowski z Baranowa koło Kruszwicy najprawdopodobniej około 1641 r. W miejscowości znajduje się **Neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP** wraz z plebanią, która została zbudowana w latach 1910-1922. Twórcami dzieła byli dwaj warszawscy architekci: Juliusz Dzierżanowski i Jarosław Wojciechowski. Budowa świątyni związana była z sukcesywnym zasiedlaniem Puszczy Kurpiowskiej w drugiej połowie XVIII wieku oraz systematycznym wzrostem liczby mieszkańców Baranowa i okolic oraz potrzebą zorganizowania ośrodka wiary katolickiej. Upřednio mieszkańcy gminy należeli do parafii Nowa Wieś, a w Baranowie istniał stary kościół drewniany, o którym wzmianki pojawiły się już w roku 1738. Kościół najprawdopodobniej był bardzo stary, albowiem w roku 1774 proboszcz parafii Nowa Wieś, ks. Paweł Gizieński, informował biskupa płockiego Michała Jerzego Poniatowskiego: „(...) że stary kościół drewniany w Baranowie grozi ruiną i że dziedzic i patron tegoż kościoła hrabia Kazimierz Krasieński chce odbudować, a właściwie zbudować swoim kosztem nowy kościół w Baranowie”. W 1781 r. hrabia Ignacy Krasieński ufundował drewnianą świątynię, a w 1778 r. została erygowana Parafia pw. św. Bartłomieja Apostoła, licząc wówczas niespełna 1,5 tysiąca katolików, ponad 20 żydów i kilku ewangelików.⁹

⁹Adam Białczak, *W stulecie budowy kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Baranowie*; Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 2014; s. 36-37; http://mazowsze.hist.pl/28/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego/1030/2014/37131/

Fot. 1. Neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP w Baranowie

Źródło: <http://www.baranowo.pl/>

W miejscowości Baranowo zachowały się również drewniane kurpiowskie domy, jednak w obecnym stanie pozbawione są już regionalnych elementów ozdobnych. W okresie międzywojennym uporządkowano stary cmentarz - usypując kopiec z ziemi zawierającej szczątki pochowanych, a wzgórze zwieńczono figurą Chrystusa niosącego krzyż.¹⁰

Brodowe Łąki i Zawady to wsie położone na przeciwnych brzegach rzeki Omulwi, rozwidlającej się i tworzącej wyspę. Na wyspie postawiono kapliczkę słupową z drewnianą figurą Chrystusa. Przy skrzyżowaniu dróg w Brodowych Łąkach stoi **drewniany kościół z 1884 r. pw. Michała Archaniola**, zbudowany na planie krzyża łacińskiego przez wiernych w tajemnicy przed władzą rosyjską. Nieopodal kościoła znajduje się wolnostojąca **dzwonnica** oraz drewniana plebania wybudowana na przełomie XIX i XX w. Kościół kryje najbogatsze na Kurpiach zbiory malarstwa feretronowego. Z Parafią w Brodowych Łąkach związana jest również jedna ze starszych tradycji chrześcijańskich - **obrzędy wotywny** odbywające się w święto Przemienienia Pańskiego (obchodzone 6 sierpnia) i polegające na obnoszeniu wokół ołtarza figurek zwierząt z wosku pszczelego.

¹⁰ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s.103.

Fot. 2. Drewniany kościół w Brodowych Łąkach
Źródło: <http://drewnianemazowsze.pl/>

W Zawadach działa Regionalny Zespół Pieśni i Tańca Zawady – najstarsza grupa muzyczna na Kurpiach. Architekturę Brodowych Łąk i Zawad dopełniają kurpiowskie drewniane domy. Wokół obu wsi roztacza się Dolina Omulwi i Płodownicy (obszar Natura 2000).

W kontekst dziedzictwa kulturowego gminy Baranowo znacząco wpisuje się również wieś **Czarnotrzew** z młynem 1923 roku (już w XVI w. działał tam młyn wodny nad Omulwią, a następnie funkcjonowały 3 młyny, które uczyniły Czarnotrzew jednym z głównych ośrodków produkcji mąki w Puszczy Kurpiowskiej), wieś **Cierpięta** z kurpiowskimi domami i kapliczką z figurą św. Jana Nepomucena, czy wieś **Surowe** o zabudowie kolonijnej.

Gmina Czarnia

Jest najmniejszą gminą powiatu ostrołęckiego i jedną z najmniejszych gmin w Polsce. Jej powierzchnia wynosi 93 km², z czego około 38 % powierzchni stanowią lasy. Powstała 11 lipca 1931 r. w powiecie ostrołęckim w województwie warszawskim z obszaru zniesionej gminy Wach, następnie reaktywowana reformą z 1 stycznia 1973 r., a później ponownie

zniesiona 2 lipca 1976 r. i włączona do gminy Myszyniec. Kolejna reaktywacja gminy miała miejsce 1 października 1982 roku. Gmina Czarnia położona jest w Regionie Etnograficznym Kurpiowskim- Kurpie północne (Kurpie Puszczy Zielonej), który zachował do dziś odrębność kulturową.

Na terenie gminy znajdują się dwa rezerваты przyrody: **Rezerwat Czarnia i Rezerwat przyrody Surowe** oraz pomniki przyrody w formie drzew. Rezerwat Czarnia obejmuje 142 ha terenów leśnych. Położony jest w odległości 3 km od wsi Czarnia na terenie Lasów Państwowych Nadleśnictwa Myszyniec. Głównym celem ochrony jest zachowanie fragmentu boru świeżego, naturalnego pochodzenia, charakterystycznego dla dawnej Puszczy Kurpiowskiej. Występują tu wartościowe fragmenty świerka i sosny w wieku (przeważnie 160-180 lat, miejscami 190 – 210 lat). Starodrzew świerkowy jest młodszy od sosnowego i ucierpiał znacznie wskutek huraganu w 1996 r. Osobliwością rezerwatu są jedynie tu występujące sosny bartne. Stanowi również dobre warunki bytowania dla zwierzyny. Rezerwat przyrody Surowe obejmuje obszar 4,57 ha, a celem ochrony jest zachowanie, ze względów naukowych i dydaktycznych, fragmentu boru świerkowo-sosnowego pochodzenia naturalnego, stanowiącego resztę dawnej Puszczy Myszynieckiej.

W miejscowości **Czarnia**, o której pierwsza wzmianka pochodzi z 1608 r., gdy powstała tu kuźnia żelaza Ruda Czarnia, znajduje się neogotycki, jednowieżowy **Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** oraz **zabytkowy cmentarz rzymsko-katolicki**. Świątynia została zaprojektowana przez łomżyńskiego architekta Franciszka Przeclawskiego. Upřednio funkcjonował tu drewniany kościół z 1823 r., który w 1909 r. przeniesiony został do Parciak. Z tutejszej parafii pochodził również franciszkanin brat Zenon Żebrowski, misjonarz Polski i Japonii, współpracownik Maksymiliana Kolbego. Upamiętnieniem jego osoby jest tablica wmurowana w ścianę kościoła w 1998 r. oraz odlany w brązie pomnik przedstawiający zakonnik w towarzystwie dziewczynki w kurpiowskim stroju i japońskiego chłopca w kimonie, postawiony przed kościołem w 1998 r.

W 2002 r. w starej drewnianej plebani otwarto **Muzeum Kurpiowsko-Japońskie im. Brata Zenona Żebrowskiego**, gdzie zgromadzono eksponaty dokumentujące misjonarską działalność brata Zenona, jak również kurpiowskie i japońskie stroje oraz przedmioty codziennego użytku. Ponadto, we wsi Czarnia zachowały się kurpiowskie domy z początku XX w., murowana kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena oraz piętrowa kapliczka poświęcona Jezusowi i Matce Boskiej.

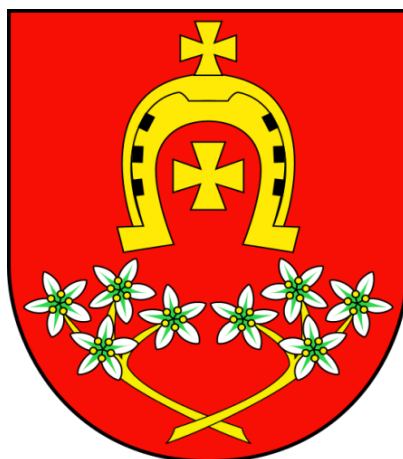

Fot. 3. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Czarni
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Gmina Czerwin

Gmina zajmuje powierzchnię 171 km², z czego 77,2 % stanowią użytki rolne a 15,6 % lasy. Z zachowanego odpisu lokacji wynika, że wieś została założona przez Kajmów z Niestępowa koło Zakroczymia, co miało miejsce 30 czerwca 1389 roku.¹¹ Z gminą związane są **Legandy o Nierodzie** (rycerzu, który słynął z odwagi i nie ludzkiej siły) oraz **Legandy o rzece Orz** (o miłości, zemście i rzekach Narew, Orzyc i Orz). Nazwa Czerwin pochodzi od owada "czerwca", którego larwy żyły na korzonkach roślin i z którego otrzymywano czerwony barwnik. Słowo to oznaczało również kwiat, na którym owady te składały jaja. Kwiaty o tej nazwie występowały w dolinie rzeki Orz, nad którą leży Czerwin.

¹¹ <http://www.czerwin.pl/>

Ryc. 4. Herb Gminy Czerwin

Źródło: <http://bip.czerwin.pl/>

Czerwin jest starą wsią, założoną w 1389 r. przez braci Kajmów, którzy grunty w Niestępowie koło Zakroczymia zamienili z księciem mazowieckim Januszem I Starszym na grunty czerwińskie ziemi nurskiej. Założona przez Kajmów osada szybko się rozwijała. Pierwszy kościół zbudowano około roku 1428, a w średniowieczu przy kościołach zaczęły powstawać szkoły parafialne, w których kształciła się młodzież z sąsiednich zaścianków szlacheckich.¹² Od XVI w. wieś słynęła z Jarmarków Czerwińskich, jednak na pewien czas impreza została zapomniana a następnie reaktywowana na początku XXI w. Innym lokalnym wydarzeniem są Dni Kukurydzy, w nawiązaniu do bardzo popularnego zboża w tej części powiatu ostrołęckiego.

Fot. 4. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej w Czerwinie

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

¹² Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016, www.bip.czerwin.pl.

W Czerwinie znajduje się barokowy **kościół pw. Trójcy Przenajświętszej z 1777 r.** Pierwszą, drewnianą świątynię zbudowano w 1428 r., zaś pierwszy murowany kościół w I połowie XVI w. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej ufundowali Celińscy – ówcześni właściciele Czerwina. Świątynię wzniesiono na planie krzyża łacińskiego, a przykryte sklepieniem krzyżowym wewnątrz zachowało oryginalny barokowy wystrój. Znajduje się w niej marmurowy **nagrobek Jakuba Grodzickiego** (właściciela Czerwina), który został wyrzeźbiony około 1609 r. i pochodzi z poprzedniego kościoła. Przed kościołem zaś stoją **dwie barokowe dzwonnice pochodzące z II połowy XVIII w.** W latach 1995 – 2000 kościół przeszedł remont obejmujący wieże, dach, instalację elektryczną, organy oraz elewację zewnętrzną.

Na szczególną uwagę zasługują również: cmentarz parafialny, wytyczony w 1853 r., **cmentarne bramy wejściowe z 1854 i 1890 r.** oraz **neogotycka kaplica grobowa Andlauerów z 1898 r.** wraz z nagrobkiem Julii Andlauer. We wsi znajduje się również Dwór Andlauerów, wielokrotnie przebudowywany na przestrzeni lat i odnowiony w 2011 r.¹³ Śladem I wojny światowej jest cmentarz żołnierski utworzony w 1915 r., a pozostałością po czerwińskiej społeczności żydowskiej jest wzgórze zwane Kierkut lub Ni kirkucie położone przy drodze do Styląg. Prawdopodobnie był to cmentarz miejscowej gminy żydowskiej, która we wsi nad Orzem miała drewnianą synagogę.

Fot.5. Neogotycka kaplica grobowa Andlauerów
Źródło: <http://www.ostroleka.republika.pl/>

¹³ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s.147.

Grodzisk Duży. W czasach PRL rozebrano tu dwór Schürrow i Andlauerów (wybudowany 70-tych XIX wieku), który został uszkodzony przez Niemców podczas II wojny światowej. Od 1850 r. gospodarzami majątku byli Schürrowie, którzy przybyli z Alzacji, a na przełomie XIX i XX wieku majątek odziedziczył Wawrzyniec Andlauer. Majątek otoczono parkiem o urozmaiconym drzewostanie (jesiony, kasztanowce, lipy oraz świerki). Na chwilę obecną po dworze zostało średniowieczne grodzisko i pozostałości parku podworskiego z XIX w.

Wojsze to wieś założona w czasie drugiej kolonizacji mazowieckiej w okolicy szlacheckiej zwanej Mierzejewem. Znajduje się w niej **kurhan typu rostolckiego oraz cmentarz z I wojny światowej**. Kurhan powstał w I-IV wieku n.e. Obok znajduje się kapliczka z figurą św. Franciszka ufundowana w 1820 r. przez Mariannę i Walentego Mierzejewskich.

Gostery. Najstarsza wzmianka o miejscowości pochodzi z początku XV w. W 1393 r. obszar dzisiejszej wsi został nadany przez księcia mazowieckiego Janusza I rycerzowi Dobrogostowi Tysze h. Trzaska, który założył tutaj osadę, nazwaną od zdrobniałej wersji jego imienia (*Goster*)¹⁴. Nieopodal wsi znajdują się **ruiny murowanego wiatraka holenderskiego z 1933 r.**

Chruścice to w gminie Czerwin, w której znajduje się **cmentarz z I wojny światowej** (1915 r.), na którym zostali pochowani żołnierze niemieccy. Cmentarz porastają liczne sosny, a o miejscu pochówku walczących informują kamienne głazy.

W **Piskach** znajduje się **kościół w stylu barokowo - klasycystycznym** pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Budowę rozpoczęto w 1788 r. z fundacji Adama Jabłońskiego, dziedzica pobliskiego Księżopola i zakończono w 1791 r. Kościół konsekrowany został w 1798 r. przez biskupa płockiego Onufrego Szembeka. Murowana świątynia powstała na rzucie prostokąta. W kościele zachował się portret fundatora przedstawiający postać dziedzica z przewieszoną szarfą na piersi oraz orderem. Przy kościele stoi kamiennie-ceglana **dzwonnica** zbudowana w 1885 r. W latach 1995 – 2000, staraniem

¹⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich;
http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_II/744

księdza proboszcza Mariana Boreckiego, przeprowadzono remont dachu i konserwację ołtarzy.¹⁵

Fot. 6. Wnętrze barokowego kościoła z 1791 roku w Piskach
Źródło: <http://www.ostroleka.republika.pl/>

Gmina Goworowo

Teren gminy Goworowo o powierzchni 219 km² zajmują się głównie obszary rolne (2/3 całej powierzchni). Jest najdalej na południe wysuniętą gminą powiatu ostrołęckiego, przepływa przez nią rzeka Orz. Położenie gminy pomiędzy dwiema malowniczymi rzekami - Narwią i Orzem oraz pięknymi i zdrowymi lasami sprzyja rozwojowi turystyki, dlatego też na jej terenie istnieje wiele miejsc przeznaczonych pod zabudowę lotniskową.

Pojawienie się w dolinie Orza pierwszych wsi związane jest z utworzeniem w roku 1076 biskupstwa w Płocku i nową falą kolonizacji. W XI i XII wieku powstały istniejące tu do dzisiaj wsie, w tym obecna siedziba władz gminnych. Do końca XVIII rzeka Orz dzieliła obszar gminy na część północną - należącą do ziemi łomżyńskiej i południową - należącą do ziemi nurskiej. Część wsi, między innymi Goworowo, była własnością proboszczów katedry płockiej, wchodząc w skład księstwa siewierskiego. Większość jednak stanowiły zaścianki szlacheckie lub wsie należące do zamożnych rodzin szlacheckich. Po trzecim rozbiórce w 1795 r. tereny te zostały wchłonięte przez zabór pruski, a w latach

¹⁵ Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016, www.bip.czerwin.pl

1807-1815 należały do Księstwa Warszawskiego. Od 1815 r. do odzyskania niepodległości znalazły się w zaborze rosyjskim w guberni łomżyńskiej. Na przestrzeni wieków tereny obecnej gminy Goworowo były świadkami wielu tragicznych wydarzeń. W czasie I wojny światowej większość wsi Gminy Goworowo została całkowicie zniszczona, a na przełomie lipca i sierpnia 1915 roku miała tu miejsce dwutygodniowa bitwa między Niemcami i Rosjanami, po której pozostało na terenie gminy 26 cmentarzy wojennych. W czasie II wojny światowej w dniu 9 września oddział SS spacyfikował Goworowo. Podpalono zabudowania, zabijając przy tym około 65 Żydów i 35 Polaków. Po wojnie nadszedł czas na odbudowę i trudny okres Polski Ludowej.¹⁶

Ryc. 5. Herb Gminy Goworowo
Źródło: <http://goworowo.pl/>

Nazwa **Goworowo** prawdopodobnie pochodzi od imienia rycerza Goworek lub Gowor, który przybył na te tereny i założył osadę. Wieś zyskała na znaczeniu, gdy około 1315 r. stała się siedzibą parafii pod wezwaniem Krzyża Świętego (początkowo Znalezienia, obecnie Podwyższenia). Duże znaczenie dla rozwoju miejscowości przypisuje się ludności żydowskiej, o czym świadczy chociażby fakt istnienia na terenie Goworowa drewnianej synagogi (Bożnicy), która w czasie II wojny światowej spłonęła. W czasie I wojny światowej Goworowo zostało doszczętnie zniszczone, w 1939 i 1944 r. ponownie wieś legła w gruzach.

Na tle płaskiego krajobrazu Goworowa wyróżnia się **kościół pw. Podwyższonego Krzyża Świętego** z 1887 r., który powstał wg. projektu architekta Feliksa Nowickiego z Piotrkowa Trybunalskiego. Fundatorami były rodziny Glinków ze Szczawina i Marchwickich z Brzeźna.

¹⁶ <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

Fot. 7. Kościół pw. Podwyższonego Krzyża Świętego w Goworowie
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

W elementach świątyni dominują cechy stylu neoromańskiego i neogotyckiego, a przykryte sklepieniem krzyżowym wewnątrz podzielone zostało filarami arkadowymi na 3 nawy. W ołtarzach bocznych znajdują się obrazy namalowane przez Wojciecha Gersona, a w kaplicy Glinków umieszczono marmurowe popiersie i epitafium Mikołaja Glinki - właściciela Szczawina. W kościele upamiętniono również innych okolicznych właścicieli ziemskich. Obok kościoła stoi **plebania z 1922 r.** wzorowana na architekturze dworskiej. W latach 30 XIX w. wytyczono nowy cmentarz, a w 1855 r. wniesiono na nim **kaplicę grobową Górskich**, właścicieli Ponikwi Małej, Gór i Jemielistego.

W Goworowie znajduje się również zabytkowy **Budynek Szkoły Podstawowej w Goworowie z 1920 r.**, obecnie siedziba Zespołu Szkół Powiatowych w Goworowie.

Szczawin. Między Szczawinem a Daniłowem znajduje się jeden z dwóch pałaców w powiecie ostrołęckim. Nazwa wsi pochodzi od Szczawińskich. W dokumentach z XVI wieku figurowała jako własność rodziny Szczawińskich, a w XVII wieku należała rodziny Glinków. **Zespół pałacowo-parkowy** powstał na początku XIX w. w miejscu drewnianego dworu z XVIII w. Właścicielem wsi był wówczas Jakub Glinka. Pałac został zaprojektowany przez warszawskiego architekta - Adama Idźkowskiego. Budynek składa się z korpusu głównego na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu i parterowych, kwadratowych pawilonów połączonych z nim prostymi galeriami. Pałac otacza park z końca XVIII wieku,

który został wyregulowany w 1898 r. pod kierunkiem Waleriana Kronenberga. Około 2 km od pałacu zaczyna się kompleks leśny zwany Lasami Szczawińskimi.

Fot. 8. Pałac w Szczawinie
Źródło: <http://www.polskiezabytki.pl>

Ponikiew Mała. Pierwszą informację o wsi odnotowano w 1387 r. Nad niewielką rzeczką Czerną, będącą lewym dopływem Orza, przy drodze z Goworowa do Pasiek stoi murowany Dwór Górskich z II poł. XIX w. wraz z pozostałościami parku z oczkiem wodnym. Kolejny dwór Górskich stał koło Czernia w latach od XIX do lat 20 XX wieku.

W miejscowości **Kółko** stoi drewniany młyn wodny na rzece Orz.

W Kuninie znajduje się **drewniany kościół p.w. św. Jana Chrzciciela** z przełomu XIX/XX wieku. Wieś znana jest od XV w., a jej pierwszymi właścicielami byli Radwanowie z podwarszawskiego Rakowa. W 1937 r. erygowano w Kuninie parafię, a msze odbywały się w remizie strażackiej i prywatnym domu. W 1945 r. przeniesiono tam niewielki drewniany kościół ewangelicko-augsburski (luterański) z Marianowa leżącego w powiecie wyszkowskim. Po złożeniu budynku dobudowano kruchtę, prezbiterium, zakrystię

i sygnaturkę, a świątyni nadano wezwanie Niepokalanego Poczęcia NMP. W sąsiednich wsiach - w Dzbądku i Wólce Kunińskiej - znajdują się cmentarze wojenne z 1915 r.

Fot. 9. Kościół św. Jana Chrzciciela w Kuninie
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Brzeźno. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z XV w. Właścicielami byli Brzezińscy i Zambrzyccy. Stanisław Marchwicki w 1900 r. zbudował pałac, którego projekt opracował architekt o włosko-szkockich korzeniach - Leonardo Marconi. **Pałac** ma charakter neoklasycystycznego, wyróżnia go czterokolumnowy koryncki portyk na planie elipsy zwieńczony attyką w formie balustrady. Pałac otacza park ze stawem z zadrzewioną wyspą. Powierzchnia parku wynosi 3,2 ha, w tym wód – 0,15 ha. Dominujący drzewostan: dęby, lipy, jesiony i klony. zachowano układ przestrzenny, w tym rozmieszczenie ścieżek. Po II wojnie światowej duże majątki znajdujące się w powiecie ostrołęckim zostały rozparcelowane, a z dóbr brzezińskich utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, w pałacu urządzając biuro. Obecnie pałac jest własnością prywatną.¹⁷

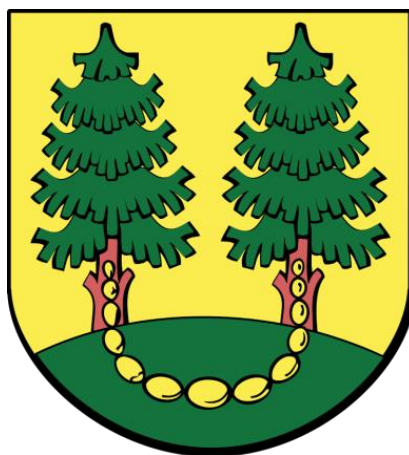
¹⁷ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza- przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011; s.152.

Fot. 10. Pałac w Brzeźnie
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Gmina Kadzidło

Gmina Kadzidło zajmuje obszar 259 km² i pod względem powierzchni znajduje się na 3 miejscu w województwie, będąc jednocześnie największą gminą w powiecie ostrołęckim. Gmina położona jest w sercu Puszczy Zielonej. Lasy stanowią około 100 km² gminy, a użytki rolne 140 k m² (z czego 55% powierzchni użytków rolnych stanowią użytki zielone). Głównym źródłem utrzymania rolników jest produkcja dobrej jakości mleka i żywca wołowego. Rozległe kompleksy leśne w połączeniu z urozmaiconą rzeźbą terenu, tworzą korzystne warunki klimatyczno-zdrowotne. Natomiast rzeki: Rozoga, Omulew i Szkwa, bogata fauna i flora, stwarzają dobre warunki do wypoczynku, wędkowania, turystyki wodnej i rowerowej.

Ryc. 6. Herb Gminy Kadzidło
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Gmina jest jednym z najbardziej znanych ośrodków sztuki kurpiowskiej zachowanej w zdobnictwie (kwiaty z bibuły i gęsiich piórek, kierce, pająki, palmy, pieczywo obrzędowe), wycinankarstwie, hafciarstwie, koronkarstwie, budownictwie, strojach, obróbce bursztynu.¹⁸

Kadzidło jest największą wsią na Kurpiach, uważaną za historyczną stolicę regionu Myszyniec, nazywane bywa również stolicą duchową Kurpi. Nazwa miejscowości pochodzi od kadzidła, których wyrobem z pokruszonego bursztynu, ziół i jagód jałowca prawdopodobnie zajmowali się niegdyś mieszkańcy osady. Wieś założył starosta ostrołęcki i kanclerz wielki korony Jan Małachowski w I poł. XVIII w. w wyniku konfliktu z jezuitami osadzonymi w Myszyńcu. W 1740 r. starosta ufundował parafię i drewniany kościół, a kolejny kościół zbudował w 1783 r. syn Małachowskiego - Antoni. W 1786 r. w Kadzidle powstał **murowany kościół pw. Ducha Świętego**, a drewniany przeniesiono do Dąbrówki. Bryłę kościoła osadzono na planie krzyża łacińskiego z dobudowanymi nawami bocznymi. We wnętrzu świątyni znajduje się XVII - wieczny barokowy ołtarz główny, pochodzący Kościoła św. Anny w Koduniu koło Białej Podlaskiej. Dwie kropielnice wykonane z muszli z Morza Adriatyckiego są darem hrabiego Ludwika Krasieńskiego, zaś organy wykonał kurpiowski rzeźbiarz Andrzej Kaczyński.

Fot. 11. Kościół pw. Ducha Świętego w Kadzidle
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

¹⁸ Źródło: <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

We wsi znajduje się również **pomnik szwedzki** z lat 50-tych XX w (upamiętniający 250-lecie zwycięstwa Kurpiów nad Szwedami), **kaplica ostrobramska** wraz z obrazem Matki Boskiej Ostrobramskiej namalowanym przez Łucję Bałzukiewicz oraz **kaplica -mauzoleum pw. świętego Józefa** (zbudowana w 1951 r. ku czci zmarłych, poległych i zamordowanych).

W 1991 r. stworzono **Zagrodę Kurpiowską**, która jest filią Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce. Funkcjonuje również Izba Pamięci Czesławy Konopkówny, jednej z najsłynniejszych kurpiowskich artystek. W Kadzidle odbywają się coroczne imprezy kulturalne, w tym widowiska obrzędowe „Śladami Kurpiów”, „Rajby na Kurpiach” i „Wesele Kurpiowskie”, warsztaty etnograficzne „Ginące Zawody”, jak również spotkania z legendami, wierszami i gadką kurpiowską „Kurpiowskie Bałamuty”.

Rezerwat Przyrody Karaska

Największe torfowisko wysokie na Nizinach Środkowopolskich oraz jedno z największych w Polsce. Karaska stanowi pozostałość obszaru bagiennego. Zdomowały się tu min. cietrzewie, żurawie, pustułki, jaszczurki i żmije zygzakowate. Rezerwat jest ostoją łośia, dzika, jelenia oraz sarny.

Piasecznia

Miejscowość, w której znajduje się **cmentarz wojenny**, opisany jako groby żołnierskie w 1920 r., będący śladem walk wojennych z I wojny światowej.

Wach

W Wachu znajduje się **cmentarz wojenny z 1914 r.** W 2009 r. we wsi, której zabudowa jest rozproszona pośród pól i lasków, powstało Prywatne Muzeum Kurpiowskie Laury i Zdzisława Bziukiewiczów. Muzealnicy zebrali około tysiąc eksponatów, grupując je w działach: tkactwo, bursztyniarstwo, stolarstwo, szewstwo, plecionkarstwo, wyposażenie domu, wyposażenie gospodarskie oraz maszyny i narzędzia rolnicze. Odtworzono również XIX- wieczną odkrywkową kopalnię bursztynu.

Czarnia

W miejscowości znajduje się **kościół**, który jest siedzibą **parafii św. Michała Archanioła** pochodzący z 1921 r. Wybudowany został przez mieszkańców wsi Czarnia i Brzozowa wg. projektu architekta Rudolfa Macury.

Fot. 12. Kościół św. Michała Archanioła w Czarni (gm. Kadzidło)
Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Gmina Lelis

Powierzchnia gminy wynosi 196 m² i zlokalizowana jest na skraju Kurpiowskiej Puszczy Zielonej, charakteryzując się wysoką lesistością. Przez teren gminy przepływa 5 rzek: Rozoga, Piasecznica, Omulew, Narew i Szkwa. Z uwagi na warunki przyrodnicze gmina została zaliczona do obszaru „Zielonych Płuc Polski”. W lasach można spotkać jelenie, sarny, dziki, kuny leśne, zające, lisy czy wilki, jak również bogatą roślinność. Nieodzownym elementem krajobrazu gminy są kapliczki i krzyże przydrożne, które przypominają o głębokiej religijności ludu puszczańskiego (Szafarnia, Płoszyce, Durlasy, Nasiadki). Zachowała się również drewniana architektura ludowa.¹⁹

W okresie rozbiorów tereny gminy Lelis do roku 1830 należały do guberni płockiej, a po 1854 r. do guberni łomżyńskiej. Przed I wojną światową tereny obecnej gminy ogarnęła fala emigracji zarobkowej. W przeszłości tereny obecnej gminy Lelis należały do gmin: Nasiadki i Dylewo, a w okresie międzywojennym również do gminy Durlasy. Lelis jest samodzielną gminą od 1972 r., a wsią parafialną od 11 lat. Mieszkańcy gminy Lelis aktywnie uczestniczyli w wydarzeniach dziejowych, których główne centra znajdowały się na terenach sąsiednich gmin Kadzidło, Łyse, Nowogród, Ostrołęka.²⁰

¹⁹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lelis na lata 2012-2015.

²⁰ <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

Ryc. 7. Herb Gminy Lelis
Źródło: <http://bip.lelis.pl/>

Lelis - wieś otoczona leśnymi wydłami. Powstała w miejscu kuźnicy żelaza zwanej Rudą Lelis założonej w XVII w. Badania archeologiczne wykazały jednak, iż ludzie przebywali w tej okolicy już 6 tysięcy lat temu. W miejscowości znajduje się drewniany kościół, który jest siedzibą parafii Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Zbudowano go w 1948 r. w Nowej Wsi, a do Lelisa przeniesiono w 1987 r. W Lelisie odbywa się jedna z najciekawszych imprez folklorystycznych na Kurpiach - „Kurpiowskie Granie w Lelisie” Regionalny Przegląd Harmonistów i Skrzypków Ludowych.²¹

Fot. 13. Kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Lelisie
Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Dąbrówka. Wieś powstała w XVIII w. Znajduje się w niej zabytkowy **drewniany kościół p.w. św. Anny**, który wzniesiono na planie krzyża łacińskiego w II połowie XIX w. z drewna rozebranego kadzidlańskiego kościoła. Parafię erygowano w 1894 r. roku.

²¹ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op.cit.,s.129.

Elewacja frontowa wraz z ludowym krucyfiksem przypomina ścianę szczytową domu kurpiowskiego. Wnętrze świątyni wyróżnia się pięknymi obrazami, licznymi krucyfiksami oraz barokowo-ludową rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Obok kościoła stoi 13-metrowa drewniana dzwonnica i kapliczka.

Fot. 14. Kościół p.w. św. Anny w Dąbrówce
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl>

Nieopodal świątyni rośnie również **pomnik przyrody – drobnolistna lipa** zwana Dąbrówką. Miejsce wyróżnia się jeszcze tajemniczością objawień i cudownych uzdrowień na Kurpiach. Od roku 2004, co roku we wrześniu do Dąbrówki zmierzają pielgrzymki upamiętniające cudowne objawienia na Kurpiach, a także odbywa się tam impreza folklorystyczna nawiązująca swą nazwą do minionych wydarzeń; „Tam gdzie brać cudowna stała”.

Gmina Lelis bogata jest również w unikalne pomniki przyrody. Oprócz okazałej lipy we wsi Dąbrówka należy wyróżnić także jałowce we wsi Łodziska i Długi Kąt, brzozy we wsi Białobiel i w leśnictwie Łodziska oraz dwa dęby szypułkowe we wsi Łęg Przedmiejski.

Gmina Łyse

Gmina Łyse jest gminą wiejską o powierzchni 246 km². Teren gminy znajdował się w lasach Zagajnicy Łomżyńskiej, a knieje puszczańskie pełne były dzikiej zwierzyny:

niedźwiedzi, łosi, rysie, dzików, jeleni oraz łasic. Puszcza obfitowała w drewno, pokłady rudy darniowej, barcie dzikich pszczoł i ryby występujące w rzekach, strugach, jeziorach i rozlewiskach, pozostając terenem łowów królewskich. Na straży jej stały dwory myśliwskie, np. nad jeziorem Krusko. Pierwszą odnotowaną w 1673 r. osadą na terenie gminy Łyse były Lipniki. Inne osady wiejskie puszczy: Dęby, Łyse, Łączki powstały po "potopie szwedzkim". Stopniowo w ciągu XVII i XVIII wieku całość Puszczy została zasiedlona. Nazwy wsi przyjęto od cech topograficznych Puszczy oraz nazwisk rodowych osadników.²²

Puszcza zamieszkiwana była przez liczną zwierzynę i obfitowała w drewno, pokłady rudy darniowej i ryb. Była również pełna dzikich pszczoł, które miały swe barcie w dziuplach drzew. W obrębie wsi Łyse kopano bursztyn (zwłaszcza latach 1870-1885 oraz na początku XX w). Przemiany społeczno - gospodarcze w puszczy oraz dalszy rozwój osadnictwa rolnego przyczyniły się do upadku bartnictwa (zarządzeniem władz pruskich zniesiono w 1801r. prawo bratne) i nastąpił okres systematycznej dewastacji drzewostanu. Na przełomie XIX i XX wieku mieszkańcy gminy zajmowali się tkactwem, a także obróbką drewna. W roku 1915 poprzez teren gminy przebiegała linia frontu, a w efekcie walk powstały cmentarze, gdzie pochowano poległych obu walczących stron. Po II wojnie światowej podstawą utrzymania ludności pozostało rolnictwo, dorabiano również tkaniem szmacianych dywaników, słomianek lub handlem zwierzętami domowymi.²³ Obecnie dominującym kierunkiem jest chów bydła mlecznego i uprawy podporządkowane produkcji mlecznej i przetwórstwu mięsnemu.

Największym i najbardziej popularnym wydarzeniem kulturalnym w gminie Łyse są **obchody Niedzieli Palmowej**. Charakterystyczna jest dla niej procesja z wysokimi palmami kurpiowskimi (od 1 do 10 m), kiermasz sztuki ludowej z bogatą dekoracją bibułkową, występy zespołów folklorystycznych czy okolicznościowe wystawy. Impreza przyciąga rzeszę turystów z kraju i zagranicy.

²² <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

²³ <http://www.gminalyse.pl>

Fot. 15. Niedziela Palmowa w Łysych
Źródło: <http://www.gminalyse.eu>

Łyse to wieś znana jest już od XVIII w. Jednym z mieszczących się tutaj tradycyjnych budynków kurpiowskiej zabudowy jest drewniany **kościół pw. św. Anny** wzniesiony w 1882 r. na miejscu kaplicy z 1789 r. We wnętrzu świątyni znajdują się zabytkowe feretrony i rzeźby z końca XIX w., jak również obrazy przedstawiające Marię i Magdalenę w strojach kurpiowskich oraz Chrystusa, który dźwiga krzyż wspomagany przez mężczyznę w kurpiowskim ubraniu. Kościół zdobią również palmy kurpiowskie, będące owocem corocznych konkursów. Obok kościoła stoi **drewniana dzwonnica z końca XIX w.** oraz **krzyż powstańczy z 1863 r.** Świątynię otacza wieniec **kapliczek słupowych z polichromowanymi płaskorzeźbami**. Od 2000 r. kościół nie pełni funkcji sakralnych, albowiem przejęła je świątynia pw. Chrystusa Króla Wszechświata.

W Łysych znajduje się również zabytkowy cmentarz wraz z drewnianą kaplicą datowaną na początek XX w. i krzyżami nagrobnymi, żeliwnie kutymi w XIX w. Inne zabytki to: krzyż drewniany z pasyjką sprzed I wojny św., pomnik znajdujący się na cmentarzu żołnierzy radzieckich w lesie koło Łysych (będącego zbiorową mogiłą żołnierzy radzieckich i cywilów).

Fot. 16. Kościół pw. św. Anny w Łysych
Źródło: <http://mazowieckiszlaktradycji.com/>

Lipniki są dużą wsią, która powstała w 1663 r. Najprawdopodobniej założycielem był szlachcic, uciekinier z okolic Piotrkowa Trybunalskiego, o nazwisku Wiśniewski, który założył osadę, a następnie zarejestrował jako wieś i przyjął prawo bartne, włączając wieś do parafii rzymskokatolickiej w Nowogrodzie. Następnie zaczęła napływać fala osadników z różnych terenów Polski. W Lipnikach przed 1865 r. utworzono jedną z trzech pierwszych szkół na Kurpiach, a w 1883 r. parafię. Obecnie wieś znana jest głównie z jedyne go na Kurpiach kompletnego wiatraka, kościoła, fabryki mebli oraz gospodarstw agroturystycznych. **Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego** zbudowano w latach 1837-1889 na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i dobudowanymi dwoma pomieszczeniami. Zabytkowa jest również dzwonnica murowana pochodząca z I połowy XIX wieku. Naprzeciw kościoła stoi **figura św. Rocha**, pochodząca z XIX w.

W Lipnikach znajduje się również cmentarz parafialny z 1755 r. wraz z **murowaną kaplicą cmentarną i bramą** pochodzące z II połowy XIX w. oraz 2 inne cmentarze: cmentarz ofiar cholery i cmentarz żołnierzy rosyjskich i niemieckich.²⁴

²⁴ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s.118

Fot. 17. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach
Źródło: <http://www.gminalyse.eu/>

Lipnicki **wiatrak** (typu koźlak) został zbudowany w XIX w., a następnie odbudowany po zniszczeniach z czasów I wojny światowej. drugi młyn wiatrowy stoi na południe od Lipnik.

Fot. 18. Wiatrak w Lipnikach
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Zalas. Pierwsze zmienki o wsi pochodzą z 1682 r. Charakterystyczną budowlą Zalasu jest zespół kościoła parafialnego p.w. **Św. Stanisława Kostki**. Kościół w stylu neogotyckim zbudowany został w latach 1908 - 1913 z czerwonej cegły, zwożonej z Prus Wschodnich, wg. projektu architekta Franciszka Przecławskiego z Łomży. Przed świątynią znajduje się drewniana dzwonnica zbudowana w 1902 roku. W Zalasiu znajduje się również cmentarz

parafialny wraz z krzyżami nagrobnymi z II połowy XIX w. Ponadto, we wsi zachowało się wiele kurpiowskich domów, tradycyjnie zdobionych.

Innymi istotnymi dla dziedzictwa kultury gminy Łyse obiektami są:

- domy, krzyż drewniany z XIX w. i pomnik przyrody - lipa we wsi Łączki,
- kapliczka słupowa z Trójcą Św. pocz. XX w. we wsi Baba,
- kapliczka drewniana dębiana nad Szkwą z XX w. we wsi Dudy Puszczańskie,
- kapliczka z Trójcą Św. i krzyż drewniany upamiętniający walkę ze Szwedami z 1708r. we wsi Tartak,
- kapliczka z Trójcą św. Rzeźbiona z pocz. XX w. we wsi Tyczek,
- kapliczka murowana przy szosie Łyse-Łączki z pocz. XX w., kapliczka dębiana lata 30we wsi Wejdo.

Gmina Myszyniec

Gmina Myszyniec jest gminą miejsko-wiejską o powierzchni 225 km², w tym obszar miasta wynosi 10,27 km². Położona jest w obrębie dorzecza rz. Wisły, a przez jej obszar przepływa z północnego-zachodu na południowy-wschód rzeka Rozoga wraz z trzema lewostronnymi dopływami (Pełtówka, Kanał Olszyny, Kanał Charcibałda) oraz rzeka Szkwa, stanowiąca wschodnią granicę gminy. Obszar gminy jest jednym z najatrakcyjniejszych w regionie, pod względem ilości i różnorodności gatunków świata roślinnego i zwierzęcego, a lasy gminy Myszyniec stanowią około 24 % jej obszaru.

Myszyniec założyli jezuita za zgodą króla Jana Kazimierza. Osadników zachęcała do osiedlania gwarancja wolności osobistej. Część z nich stanowili zbiegli poddani z folwarków szlacheckich. Do XVIII wieku gospodarka na tym terenie opierała się wyłącznie na eksploatacji dóbr naturalnych, tj.: rybołówstwo, myślistwo, wytapianie żelaza z rudy darniowej. Szczególnie uprzywilejowani byli bartnicy. Posiadali oni własną organizację rządzącą się "prawem bartnym", początkowo zwyczajowym, a w latach 1559 i 1616 spisany, zatwierdzonym zaś przez króla Zygmunta III Wazę w 1630 r. Warunki życia w Puszczy ukształtowały typ ludności puszczańskiej przywiązanej do wolności, ofiarnie walczącej o swą niezależność i swoje prawa. Mieszkańcy gminy wstawili się aktywnym udziałem w wielu walkach toczonych na obszarze gminy i kraju (m.in. walki ze Szwedami w XVII w. oraz w 1708 r., walki przeciwko wojskom rosyjskim w 1733 roku czy walki

o wyzwolenie narodowe). Za udział w powstaniu styczniowym Myszyńcowi odebrano prawa miejskie, które odzyskał dopiero w 1993 r.²⁵

Ryc. 8. Herb Gminy Myszyńiec
Źródło: <http://www.myszyniec.pl/>

Myszyńiec jest jedynym miastem w powiecie ostrołęckim. Powstanie miasta wiąże się z utworzeniem ośrodka misyjnego w puszczy. Jezuiti, aby powstrzymać przenikanie nauk protestanckich do Kurpiów, w 1650 r. zbudowali przy szlaku na Prusy drewnianą kaplicę, a następnie organizowali targi, co przyczyniło się do powstania przy ich misji osady targowej. Później powstały szkoły (lata 70 XVIII w.), szpital, browar i karczma. Starosta ostrołęcki Jan Małachowski, będąc nieprzychylny jezuitom, założył nieopodal nową osadę, którą nazwano Myszyńcem Nowym. Obie miejscowości połączyły się prawdopodobnie w 1798 r. O wpływie kultury żydowskiej świadczy istnienie społeczności w mieście (w 1906 r. stanowili połowę obywateli), wybudowanie synagogi czy łaźni oraz założony w latach 30-tych XIX w, kirkut przy drodze do Pełt.²⁶

Aktualnie wśród najznamienitszych zabytków miasta znajduje się **zespół kościoła parafialnego p.w. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu**, który został wybudowany w latach 1909-1922. Neogotycki kościół murowany wykonano wg. projektu łomżyńskiego architekta Franciszka Przeclawskiego. Ma pięcionawowy korpus z transeptem oraz dwuwieżową fasadą. Ołtarz główny, ambona, konfesjonały i ławki neogotyckie pochodzą z lat 20-30 XX wieku, a boczne ołtarze barokowe z wizerunkami św. Marcina i św. Anny z 1720 roku.²⁷ Swoją uwagę zwracają również witraże, polichromia z motywami

²⁵<http://www.myszyniec.pl>

²⁶ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit. s.88.

²⁷ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Myszyńiec. Kierunki i polityka zagospodarowania przestrzennego*, Myszyńiec 2003

kurpiowskimi oraz organy (z 1923 r). Najstarszą zaś zachowaną budowlą w mieście i na Kurpiach jest **dzwonnica** z bramą i przybudówkami (XVIII w), zbudowana na planie prostokąta, trzykondygnacyjna i zwieńczona od wschodu oraz zachodu schodkami szczytowymi. W jej przyziemiach znajdują się barokowe rzeźby, pochodzące z okresu jej budowy, a obok żelazne kuny, do których przykuwani byli przestępcy.

W kontekście zabytków miasta należy również wymienić starą część cmentarza parafialnego rzymsko-katolickiego i pomnik powstańców z 1863 r, pomnik upamiętniający walki ze Szwedami, były cmentarz żydowski z początku XIX w. oraz liczne drewniane domy pochodzące z końca XIX i początku XX wieku.²⁸

Fot. 19. Kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu
Źródło: <http://www.parafia.myszyniec.pl>

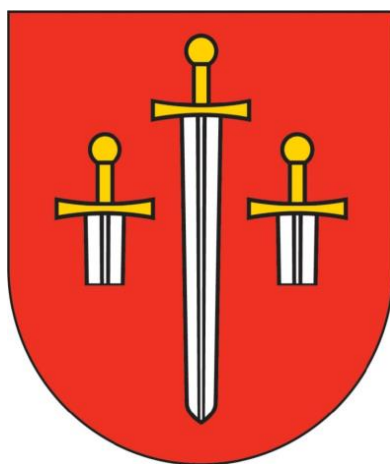
Charakterystycznym elementem krajobrazu gminy Myszyńiec są przydrożne **krzyże i kapliczki**, powstające najczęściej dla upamiętnienia istotnych wydarzeń historycznych. Do najbardziej efektownych zaliczyć należy te zlokalizowane w miejscowościach: Wykrot, Wydmusy, Charciabałda, Niedźwiedź i Białusny Lasek. Na terenie gminy występują również zaliczające się do dóbr kultury **mogily**: Cmentarz wojenny z 1945 r. - mogiła żołnierza francuskiego walczącego w Armii Krajowej w Białusnym Lasku, mogiła żołnierza niemieckiego poległego w 1944 r. w Olszynach czy mogiła wojenna żołnierza radzieckiego z 1944 w Wykrocie.

²⁸ *Strategia Rozwoju Gminy Myszyńiec na lata 2016-2026*, Gdańsk 2015.

Ponadto, Istotnym, sakralnym obiektem na terenie gminy jest również Sanktuarium Matki Bożej, będące miejscem upamiętniającym objawienia Stefana Gwiazdy (niezatwierdzonymi jednak dotychczas oficjalnie przez Kościół). Przyjmuje się, że objawienia trwały od 1990-2002 r. Na ich miejscu wybudowany został kościół pw. Matki Bożej Miłosierdzia i klasztor. Obecnie w sanktuarium posługują klauzurowe siostry Zakonne Klaryski Kapucynki, a obiekt odwiedzany jest szczególnie w istotne święta maryjne. Interesujący jest również kościół parafialny we wsi Krysiaki, który został wybudowany w drugiej połowie XX wieku. Jego wystrój zdominowany jest przez drewno oraz elementy myśliwskie.²⁹

Gmina Olszewo-Borki

Gmina Olszewo-Borki położona jest w zachodniej części powiatu ostrołęckiego zajmując obszar około 196 km², z czego ok. 43% stanowią lasy. W bezpośrednim sąsiedztwie gminy znajduje się miasto Ostrołęka oraz drogi krajowe Ostrołęka-Warszawa (nr 61) i Ostrołęka - Olsztyn (nr 53). Teren ma charakter równinny, usytuowana jest pomiędzy zlewiskami rzek Narew i Omulew. Wiodącym działem gospodarki gminnej jest obecnie rolnictwo, intensywnie rozwija się również turystyka. Występują tu malownicze tereny leśne i nadrzeczne, a cały obszar gminy należy do obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”.

Ryc. 9. Herb gminy Olszewo-Borki
Źródło: <http://www.olszewo-borki.pl>

²⁹ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Myszyniec na lata 2016 – 2023*, str. 9-10, <http://www.olszewo-borki.pl/>

Pierwsze wzmianki dotyczące **Olszewa-Borek** pochodzą z końca XIV w., a mianowicie z okresu osadnictwa książąt mazowieckich sprowadzających tu ludność z głębi Mazowsza. Wśród osadników przeważała drobna szlachta, osiedlająca się pojedynczo lub całymi rodzinami. Z końcem XIV wieku ziemie obejmujące i stykające się ze wsią Olszewo-Borki zostały nadane lub sprzedane przez księcia Janusza Starszego szlachcie. W ten sposób powstały wsie Dreżewo, Olszewo i Kruki. Szybki rozwój gospodarczy powiatu ostrołęckiego, w tym także gminy Olszewo-Borki, nastąpił po przyłączeniu ziem Księstwa Mazowieckiego do korony Królestwa Polskiego w 1529 r. Niestety lata potopu szwedzkiego, rozbiorów, powstań oraz I wojny światowej doprowadziły gminę do upadku gospodarczego. Po II wojnie światowej reformy administracyjne przyczyniły się do rozwoju miejscowości gminnej, która stała się podmiejską osadą.³⁰

Przystań. Prawdopodobnie miejscowość została założona w pierwszej połowie XVI wieku. Dawniej wytapiano tu żelazo z rudy darniowej, a następnie sztaby spławiano Omulwią na przystani. Ziemia była we władaniu Mikołaja Mzowskiego, później właścicielem lub dzierżawcą był Piotr Wessel, następnie Rudą zarządzał Joannes Wessel, a w 1597 r. Jan Wessel zrzekł się praw do Rudy na rzecz syna Kacpra Wessel, który ostatecznie stał się prywatnym właścicielem. Od 1670 r. majątek posiadała rodzina Godlewskich, Mostowskich, Krasińskich, a następnie Czartoryskich. Małgorzata Czartoryska w 1925 r. otrzymała dobra Przystani w posagu ślubnym, wychodząc za mąż za księcia Gabriela de Bourbon-Sicilias z Francji.

W 1928 r. zbudowano nowy **drewniany dworek**, a następnie założono sad i **park oraz** wybudowano kaplicę w stylu zakopiańskim (1935 r.) i murowany młyn. Przed wybuchem II wojny światowej Burbonowie wyjechali z Przystani. Po zakończeniu wojny w dworku mieściła się szkoła, następnie ośrodek wypoczynkowo-szkoleniowy. Począwszy od 1981 r. ponownie mieści się tam szkoła podstawowa. W ostatnich latach przy wsparciu z Unii Europejskiej dworek odnowiono i wykonano rewaloryzację zabytkowego parku położonego na tyłach obiektu.³¹

³⁰Gminny Program Rewitalizacji Gminy Olszewo-Borki na lata 2017- 2023, str.27, <http://www.olszewo-borki.pl/>

³¹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Olszewo-Borki..., op. cit., st. 16.

Fot. 20. Drewniany dworek w Przystani
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

W Nowej Wsi znajduje się plebania, która stanowi jeden z najcenniejszych zabytków gminy Olszewo-Borki. Została zbudowana w 1912 roku dzięki staraniom proboszczów: ks. Władysława Krauzego oraz ks. Franciszka Przedpełskiego. Budowla usytuowana jest na wzgórzu, zbudowana jest na planie prostokąta i przywodzi na myśl architekturę willową regionów górskich. Jest to budowla o nieregularnych kształtach, rozczłonkowana i asymetryczna. Fundamenty budowli zostały wykonane z kamienia na zaprawie cementowo-wapiennej. Ściany nośne wykonano z pełnej cegły ceramicznej, stropy z belek drewnianych. Otwory na parterze mają kształt prostokątny. Natomiast na piętrze, w ścianie frontowej występuje duży okrągły otwór okienny z drzwiami sięgającymi posadzki. Jest to tzw. Porte-fenetre (z francuskiego drzwi-okno), efektowne połączone drzwi z rozetowym oknem w nowym, secesyjnym stylu.³²

³² Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Olszewo-Borki ..., op. cit., str. 17.

Fot. 21. Plebania w Nowej Wsi
Źródło: <http://www.turystyka.olszewo-borki.eu>

Na terenie gminy znajdują się również krzyże, kapliczki, cmentarze, mogiły i miejsca pamięci narodowej, w tym. mogiła zbiorowa i krzyże przydrożne w Żebrach Chudek, kapliczka w Zabrodziu i kapliczka w nowej Wsi, cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich w Żebrach - Starej Wsi.

Gmina Rzekuń

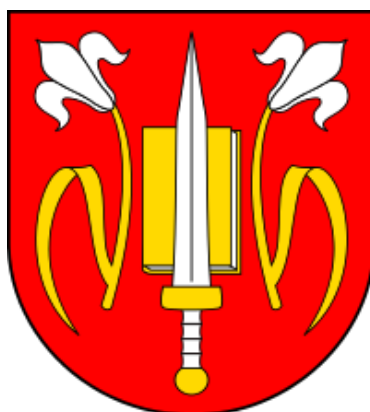
Gmina zajmuje około 136 km², z czego około 61,5% stanowią użytki rolne. Osadnictwo na terenie gminy środkowej epoki kamiennej, a fragmenty ceramiki z tego okresu odnaleziono na terenie wsi Nowa Wieś Wschodnia. Wieś Rzekuń początkowo była prawdopodobnie własnością możnowładczą, która uformowała się w średniowieczu w pobliżu ośrodka książęcego jakim była Ostrołęka. W wieku XV i w pierwszej połowie XVI określana była jako Rzekunie (Rzekunye) lub Rzekonie. Pierwszy poświadczony zapis nazwy pochodzi z 1413 roku, ale możliwe iż do Rzekunia odnosi się pochodzący z 1371 roku zapis Rehonie z dokumentu wystawionego dla rodziny Nowodworskich. Parafia w Rzekuniu została erygowana 3 lutego 1413 r., i należały do niej wsie: Rzekunie, Czarnowiec, Kaczyno, Dzbenino, Susko, Troszyno, Laskowiec, Borawe, Niedźwiedzie i Dąbek.³³

Rozwijając sieć osadniczą, książęta warszawscy podporządkowali sprawy własnościowe w okolicy miasta Ostrołęki, zakładając prawdopodobnie najstarsze miejscowości gminy. Od XVI do XVIII w. rodowe majątki podlegały podziałom na coraz

³³ <https://www.wrotamazowska.pl>

mniejsze części, a szlachta ubożała. W okresie zaborów w mieszkańcy wiosek Gminy Rzekuń brali czynny udział w walkach (najazd pruski, obrona Ostrołęki, bitwa pod Ostrołęką, powstanie listopadowe). W 1882 r. rozparcelowano folwarki w Rzekuniu, Laskowcu, Ołdakach, Zabelu i Nowej Wsi Kujawach. W czasie I wojny światowej na terenie gminy miały miejsce liczne ruchy wojsk oraz migracje uciekającej ludności, a gminne miejscowości ucierpiały w wyniku bombardowań i ostrzału. Podczas II wojny światowej okupanci terroryzowali i eksterminowali miejscową ludność. Mimo to, mieszkańcy gminy organizowali siatkę konspiracyjną i stawiali bierny oraz czynny opór najeźdźcy.³⁴

Gmina Rzekuń leży pomiędzy obszarami silnego wpływu kultury kurpiowskiej. Większość miejscowości jest utożsamiana raczej z tradycjami „włociańskimi”.³⁵ Aktualnie korzystne położenie gminy, wzdłuż tras: Warszawa - Suwałki i Ostrołęka - Ostrów Mazowiecka oraz w sąsiedztwie miasta Ostrołęki, zapewnia dobre warunki dla rozwoju różnych gałęzi przemysłu i handlu.

Ryc. 10. Herb Gminy Rzekuń
Źródło: <http://www.rzekun.pl/>

Pierwsza informacja o wsi **Rzekuń** dotyczy erygowania parafii oraz budowy drewnianego kościoła w 1413 r. Następnie utworzono szkołę w 1463 r. Kolejne kościoły wznoszono z drewna. Obecna świątynia, **kościół parafialny pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego** pochodzi z początku XX w. i jest dziełem Józefa Piusa Dziekońskiego, pierwszego dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Kościół zbudowano w stylu zwanym wiślano-bałtyckim, będącym rodzimą odmianą neogotyku. Bryła świątyni sięga 60 metrów, a w przykrytym gwieździstym sklepieniu wewnątrz jawi się ołtarz główny

³⁴ Kamil Wójcikowski, Robert Fidur, *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Rzekuń*, Łódź-Laski Szlacheckie 2013, str.6-9.

³⁵ Kamil Wójcikowski, Robert Fidur, *Uzasadnienie ...*, op. cit., str. 5.

z lat 20 oraz neogotyckie ołtarz boczne sprzed II wojny światowej oraz okresu powojennego.³⁶

Fot. 22. Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Rzekuniu
Źródło: <http://epowiatostrolecki.pl/>

W Rzekuniu znajduje się również cmentarz parafialny z pierwszej połowy XIX w. wraz z bramą cmentarną i kaplicą pw. Świętego Krzyża.

Przytuły Stare. W miejscowości istniał XVIII-wieczny drewniany dwór rodziny Grochowskich, otoczony parkiem wraz neobarokową kaplicą. Dwór został rozebrany na początku lat 50-tych, natomiast z budynków gospodarczych przetrwała jedynie gorzelnia z mieszkaniem zarządcy. Kaplica została zastąpiona nową, większą świątynią nawiązującą zarysem bryły do pierwotnego obiektu.³⁷ Dorobek dziedzictwa kulturowego gminy stanowią również liczne miejscowe stanowiska archeologiczne, w tym między innymi krąg kamienny kultury przeworskiej w miejscowości Czarnowiec. Interesujący jest również obiekt w Dzbeninie, mianowicie głaz narzutowy o obwodzie 12 metrów, z którym związana jest lokalna legenda. Głosi ona, że król Stefan Batory był tutaj opatrywany przez medyka po zranieniu przez jelenia.

³⁶ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s.136-137.

³⁷ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza- przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011; s.134.

Susk Stary. W XIV w. właścicielem Suska był rycerz Jan z Zakrzewa na Kujawach, a od połowy XV w. do około 1770 r. właścicielami byli Suscy. Następnie majątkiem władał Antoni Bukowski, później Glinkowie oraz kolejnych dwóch nowych właścicieli. Po 1945 r. majątek rozparcelowano, a na chwilę obecną **dwór** i otoczenie są własnością prywatną. Murowany dwór składa się z korpusu głównego i dwóch skrzydeł, które tworzą dziedziniec. Otoczony jest parkiem dworskim.

Fot. 23. Dwór w Susku Starym
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Gmina Troszyn

Obszar gminy Troszyn zajmuje 156 km², położona jest na Nizinie Mazowieckiej. Pierwsze informacje dotyczące Troszyna pochodzą z 1406 i 1413 roku. Biskup Płocki w 1413 r. erygował parafię w Rzekuniu i przyłączył do niej m.in. Troszyno. Z 1419 r. pochodzi pierwszy zapis o właścicielu ziemi troszyńskiej, Jan z Troszyna, który w 1443 r. ufundował kościół parafialny w Troszynie. Następnym właścicielem był Jan z Karniewa z rodu Rogalów Herbu Rogala. Z ziemi troszyńskiej wywodzi się również Hieronim Kleczkowski, który zasłużył się w wielu bitwach jako dowódca Lisowczyków (lekkiej

nieregulowanej jazdy konnej stworzonej przez Aleksandra Lisowskiego złożonej ze szlachty polskiej, kozaków znad Dniepru i Zaporozża).³⁸

Ryc. 11. Herb Gminy Troszyn
Źródło: <http://troszyn.pl/>

Ziemie Troszyńskie zamieszkiwane był głównie przez szlachtę zaściankową. Współczesną pozostałością po tamtym okresie są przede wszystkim nazwiska, które nadawane były poprzez dodanie odpowiednich końcówek do nazw miejscowości. Gmina ma charakter wiejski, dominuje w niej gospodarka rolna oparta na indywidualnych gospodarstwach nastawionych głównie na hodowlę o kierunku mleczno-mięsnym (bydło domowe oraz świnie). Istotne znaczenie ma również uprawa ziemniaków, kukurydzy oraz zbóż. Bogactwa mineralne to złoża żwiru i piasków kwarcowych. Z uwagi na brak większych zakładów przemysłowych i położenie w obszarze Zielonych Płuc Polski stwarza korzystne warunki do rozwoju agroturystyki.

W XVI wieku **Troszyn** był niewątpliwie dużą wsią parafialną. Był tu dwór szlachecki z folwarkiem, a przed powstaniem listopadowym Troszyn był okazałym majątkiem.³⁹ Obecnie szczególną zwraca bryła kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła zbudowana w latach 1956-1975 z okolicznego kamienia polnego. Współczesny obiekt sakralny stoi w miejscu drewnianego kościoła, spalonego przez wojska niemieckie w 1944 r. Obok kościoła znajduje się drewniana plebania. Na cmentarzu parafialnym znajdują się zabytkowe nagrobki: **Nagrobki Aleksandra Puchały z 1840r. i Henryka Puchały z 1850 r.** oraz **Nagrobek Piotra Żochowa z 1874 r.**

³⁸ <http://troszyn.pl/>

³⁹ Anna Szablowska, Gmina jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego: Organizacja i funkcjonowanie gminy, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 18, 2004 r. str. 196

Fot. 24. Zajazd Szlachecki w Troszynie
Źródło: <http://www.to.com.pl/>

Troszyn jest również siedzibą Lokalnej Grupy Działania „Zaścianek Mazowsze”, która zrzesza gminy o tradycji szlacheckiej. Kultywowanie i pielęgnowanie tradycji odbywa się również poprzez organizowanie imprez kulturalnych, np. „Zjazd Szlachecki w Troszynie”.

Rostki. W lasku nieopodal wsi Rostki znajdują się kamienne kręgi o średnicy około kilku do kilkunastu metrów. Kamienne figury są w większości zarośnięte i naruszone. Jest to cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich.

Kleczkowo powstało najprawdopodobniej na przełomie i XV wieku. We wsi w 1429 r. zbudowano drewniany kościół, a wokół niego powstał cmentarz. Kleczkowo w pierwszej połowie XVI w. otrzymało prawa miejskie, ale od 1578 r. figurowało w dokumentach znów jako wieś. Śladem okresu miejskiego jest plac 1 Maja-dawny rynek. Zabytkowym obiektem jest **zespół sakralny z XVI wieku**. Kościół św. Wawrzyńca jest najstarszym kościołem w powiecie - powstał w 1518 r. Wybudowano go na wzniesieniu, a położony wokół cmentarz otoczono murem obronnym oraz fosą. W murze od strony rynku umieszczono neogotycką bramę-dzwonnicę. Na cmentarzu zaś znajduje się zabytkowy nagrobek Józefa Łuniewskiego oraz kaplica z II poł. XIX w.

Fot. 25. Kościół św. Wawrzyńca w Kleczkowie
Źródło: <http://www.parafiakleczkowo.pl/>

Dobra kultury objęte prawnymi formami ochrony

Ustawodawca w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazał konkretne formy ochrony zabytków, a mianowicie: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Przedstawione poniżej zestawienia zabytków stanowią najważniejsze elementy dziedzictwa kulturowego powiatu ostrołęckiego. Zaznaczenia wymaga, że na terenie powiatu istnieją zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome, przy czym zabytki ruchome w większości pozostają we władaniu prywatnych właścicieli. Ponadto, w rejestrze prowadzonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków znajdują się również stanowiska archeologiczne.

Tab. 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Baranowo

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA BARANOWO			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków
1	Baranowo	Murowany neogotycki kościół z 1918 roku w Baranowie w granicach działki o nr ewidencyjnym 721;	A - 623
2	Brodowe Łąki	Drewniany kościół z 1884 roku w Brodowych Łąkach pw. św. Michała Archanioła, w granicach działki o numerze ewidencyjnym 181, będącej własnością parafii rzymsko katolickiej w Brodowych Łąkach;	A - 625
3	Brodowe Łąki	Drewniana dzwonnica wzniesiona w 1884 roku, położona w miejscowości Brodowe Łąki, gm. Baranowo, pow. ostrołęcki. Strefa otoczenia w granicach części działki nr 181;	

Tab. 3. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Czarnia

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA CZARNIA			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków
1	Czarnia	Murowany neogotycki kościół parafialny z 1904 roku w Czarni, pow. Ostrołęka;	A - 433
2	Czarnia	cmentarz parafialny, rzymskokatolicki znajdujący się w Czarni	A - 544

Tab. 4. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Czerwin

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA CZERWIN					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer rejestru zabytków
1	Bobin	Zespół dworski	Bobin (Czambrowina), 07-407	1	
2	Bobin	Dwór drewniany	Bobin (Czambrowina) 12, 07-407	2	A-527
3	Bobin	Park dworski	Bobin (Czambrowina), 07-407	3	A-527
4	Bobin	Kapliczka murowana	Bobin (Czambrowina), 07-407	4	
5	Chruśnice	Cmentarz wojenny	Chruśnice, 07-407	5	A-566
6	Czerwin	Brama cmentarna	Czerwin, 07-407	6	256
7	Czerwin	Brama cmentarna	Czerwin, 07-407	7	252
8	Czerwin	Kaplica cmentarna	Czerwin, 07-407	8	252
9	Czerwin	Nagrobek Ignacego Boguckiego	Czerwin, 07-407	9	252
10	Czerwin	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	10	
11	Czerwin	Zespół kościelny	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	11	A-426
12	Czerwin	Kościół parafialny	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	12	A-426
13	Czerwin	Kapliczka	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	13	
14	Czerwin	Kaplica przedpogrzebowa	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	14	A-426
15	Czerwin	Dzwonnica	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	15	A-426
16	Czerwin	Cmentarz przykościelny - krzyż	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	16	
17	Czerwin	Organistówka	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	17	

18	Czerwin	Stodoła z zespołu kościelnego	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	18	
19	Czerwin	Chlew zespołu kościelnego	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	19	
20	Czerwin	Chlew zespołu kościelnego	ul. Świerczewskiego, 07-407 Czerwin	20	
21	Czerwin	Zespół dworski	ul. Wolności 12, 07-407	21	
22	Czerwin	Park dworski	ul. Wolności 12, 07-407	22	A-496
23	Czerwin	Dwór	ul. Wolności 12, 07-407	23	A-495
24	Gocły	Park podworski	Gocły, 07-407	24	
25	Grodzisk Duży	Park podworski	Grodzisk Duży, 07-407	25	A-395
26	Grodzisk Duży	Młyn drewniany	Grodzisk Duży, 07-407	26	
27	Grodzisk Duży	Stodoła	Grodzisk Duży, 07-407	27	
28	Grodzisk Duży	Obora murowana	Grodzisk Duży, 07-407	28	
29	Grodzisk Duży	Dom murowany podworski	Grodzisk Duży 14 (ob.5), 07-407	29	
30	Grodzisk Duży	Dom murowany podworski	Grodzisk Duży 12 (ob.4), 07-407	30	
31	Gucin	Dom murowany na stacji kolejowej	Gucin 8, 07-407	31	
32	Księżopole	Park dworski	Księżopole, 07-407	32	
33	Piski	Zespół kościelny	ul. Juliusza Słowackiego/ Plac Wolności. 07-407	33	A-423
34	Piski	Kościół parafialny	ul. Juliusza Słowackiego/ Plac Wolności. 07-407	34	A-423
35	Piski	Murowana dzwonnica	ul. Juliusza Słowackiego/ Plac Wolności. 07-407	35	A-423
36	Piski	Cmentarz przykościelny - krzyż	ul. Juliusza Słowackiego/ Plac Wolności. 07-407	36	A-423
37	Piski	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Piski, 07-407	37	A-559
38	Skarżyn	Kapliczka murowana	Skarżyn, 07-407	38	
39	Wojsze	Figurka św. Franciszka	Wojsze, 07-407	39	B-65
40	Wojsze	Cmentarz wojenny	Wojsze, 07-407	40	A-570

Tab. 5. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Goworowo

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA GOWOROWO					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer rejestru zabytków
1	Brzeźno	Zespół pałacowo-parkowy	Brzeźno, 07-440	1	
2	Brzeźno	Pałac	Brzeźno, 07-440	2	A-393
3	Brzeźno	Park	Brzeźno, 07-440	3	A-393
4	Cisk	Cmentarz wojenny	Cisk, 07-440	4	
5	Czernie	Park dworski	Czernie, 07-440	5	
6	Goworowo	Zespół sakralny	Goworowo, 07-440	7	
7	Goworowo	Kościół parafialny	ul. Kościelna, 07-440	8	A-462
8	Czernie	Cmentarz wojenny	Czernie, 07-440	6	
9	Goworowo	Dzwonnica przy kościele	ul. Kościelna, 07-440	9	A-462
10	Goworowo	Zadrzewienia przykościelne	ul. Kościelna, 07-440	10	
11	Goworowo	Plebania	ul. Kościelna 5, 07-440	11	
12	Goworowo	Wikarówka	ul. Kościelna 7, 07-440	12	
13	Goworowo	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	ul. Szkolna, 07-440	13	A-485
14	Goworowo	Kaplica grobowa rodziny Górskich	ul. Szkolna, 07-440	14	A-558
15	Goworowo	Szkoła	ul. Ostrołęcka 27, 07-440	15	A-601
16	Goworowo	Dom murowany	ul. Księdza Dulczewskiego 1, 07-440	16	
17	Goworowo	Dom murowany	ul. Księdza Dulczewskiego 22, 07-440	17	
18	Goworowo	Dom drewniany	ul. Szkolna 4, 07-440	18	
19	Goworowo	Dom drewniany	ul. Sienkiewicza 1, 07-440	19	
20	Goworowo	Dom drewniany	ul. Sienkiewicza 6, 07-440	20	
21	Goworowo	Dom drewniany	ul. Sienkiewicza 8, 07-440	21	

22	Goworowo	Dom drewniany	ul. Sienkiewicza 27, 07-440	22	
23	Góry	Dom drewniany	Góry 17, 07-440	23	
24	Góry	Dom drewniany	Góry 19, 07-440	24	
25	Góry	Dom drewniany	Góry 25, 07-440	25	
26	Góry	Park dworski	Góry, 07-442	26	
27	Jemieliste	Park dworski	Jemieliste, 07-440	27	
28	Kaszewiec	Cmentarz wojenny	Kaszewiec (osada leśna), 07-440	28	
29	Kaszewiec	Cmentarz wojenny	Kaszewiec (osada leśna), 07-440	29	
30	Kobylin	Szkoła	Kobylin, 07-440	30	
31	Kunin Szlachecki	Kościół parafialny	Kunin Szlachecki, 07-440	31	A-618
32	Kunin Szlachecki	Plebania	Kunin Szlachecki, 07-440	32	
33	Kunin	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Kunin, 07-440	33	
34	Kunin Szlachecki	Dom drewniany	Kunin Szlachecki 45, 07-440	34	
35	Kunin Szlachecki	Dom	Kunin Szlachecki 92, 07-443	35	
36	Nogawki	Cmentarz wojenny	Nogawki, 07-440	36	
37	Pasieki	Dom drewniany	Pasieki 31, 07-440	37	
38	Pasieki	Dom drewniany	ul. Armii Krajowej 1 (d.10), 07-440	38	
39	Pasieki	Dom drewniany	ul. Wyszyńskiego 36 (d.26), 07-440	39	
40	Ponikiew Duża	Cmentarz wojenny	Ponikiew Duża, 07-440	40	
41	Ponikiew Duża	Mogila wojenna	Ponikiew Duża, 07-440	41	
42	Ponikiew Duża	Cmentarz wojenny	Ponikiew Duża, 07-440	42	
43	Ponikiew Mała	Cmentarz wojenny	Ponikiew Mała, 07-440	43	
44	Ponikiew Mała	Zespół pałacowy	Ponikiew Mała, 07-440	44	
45	Ponikiew Mała	Dwór	Ponikiew Mała, 07-440	45	A-468
46	Ponikiew Mała	Park dworski	Ponikiew Mała, 07-440	46	A-468
47	Szczawin	Zespół pałacowo-parkowy	Szczawin, 07-440	47	
48	Szczawin	Pałac	Szczawin, 07-440	48	A-396
49	Szczawin	Park dworski	Szczawin, 07-440	49	A-396
50	Wólka Brzezińska	Kirkut	Wólka Brzezińska, 07-440	50	
51	Wólka Kunińska	Cmentarz wojenny	Wólka Kunińska, 07-440	51	

52	Kółko	Młyn	Kółko 1 (d. Wólka Kunińska 38), 07-440	52	
53	Kółko	Młynarzówka	Kółko 1 (d. Wólka Kunińska 38), 07-440	53	
54	Zaorze	Cmentarz wojenny	Zaorze, 07-440	54	

Tab. 6. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Kadzidło

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA KADZIDŁO			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków
1	Kadzidło	Kościół parafialny p.w. św. Ducha wraz z najbliższym otoczeniem w promieniu 50 m. – w Kadzidle, pow. Ostrołęka;	A - 422
2	Kadzidło	cmentarz parafialny rzymskokatolicki znajdujący się w Kadzidle	A - 557
3	Kadzidło	Kaplica poświęcona Matce Boskiej zbudowana w 1957 roku, przy ulicy Kościuszki w Kadzidle oznaczona na załączniku graficznym kolorem czerwonym. Strefa ochrony w granicach działki nr 1031/2 przy ul. Kościuszki w Kadzidle.;	A - 1015
4	Piasecznia	cmentarz wojenny z 1920 r. znajdujący się w Piasecznie	A - 567
5	Wach	cmentarz wojenny z 1914 r. z najdujący się w Wachu	A - 571

Tab. 7. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Lelis

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA LELIS					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer rejestru zabytków
1	Dąbrówka	Zespół kościoła parafialnego pw. Św. Anny	Dąbrówka, 07-402	1	A-458

2	Dąbrówka	Dzwonnica wraz z otoczeniem	Dąbrówka, 07-402	2	A-986
3	Dąbrówka	Chalupa	Dąbrówka 44, 07-402	3	
4	Dąbrówka	Plebania drewniana	Dąbrówka 49, 07-402	4	
5	Dąbrówka	Dom - organistówka	Dąbrówka 51, 07-402	5	
6	Dąbrówka	Kapliczka przy dwonnicy	Dąbrówka, 07-402	6	
7	Dąbrówka	Cmentarz parafialny	Dąbrówka, 07-402	7	
8	Dąbrówka	Teren wokół kościoła	Dąbrówka, 07-402	8	A-986
9	Długi Kąt	Kapliczka	Długi Kąt 56, 07-402	9	
10	Długi Kąt	Cmentarz mariawicki	Długi Kąt 40a, 07-402	10	
11	Durlasy	Mogiła żołnierza polskiego poległego w 1939 r.	Durlasy, 07-402	11	
12	Durlasy	Mogiła polaka zamordowanego przez Niemców	Durlasy, 07-402	12	
13	Gibałka	Kapliczka	Gibałka, 07-402	13	
14	Gnaty (Jeglijny)	Kapliczka murowana	Gnaty (Jeglijny)	14	
15	Kurpiewskie Stare kol. Mierzejewo	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich	Kurpiewskie Stare, 07-402	15	
16	Kurpiewskie Stare	Krzyż drewniany	Kurpiewskie Stare, 07-402	16	
17	Łęg Starościński	Dom drewniany	Łęg Starościński 5, 07-402	17	
18	Łęg Starościński	Dom drewniany	Łęg Starościński 14, 07-402	18	
19	Łodziska	Zbiorowa mogiła ofiar terroru hitlerowskiego	Łodziska, 07-402	19	
20	Nasiadki	Krzyż metalowy przydrożny	Nasiadki 46a, 07-402	20	
21	Nasiadki	Kapliczka	Nasiadki, 07-402	21	
22	Płoszyce	Chalupa	Płoszyce 24, 07-402	22	
23	Płoszyce	Chalupa	Płoszyce 43, 07-402	23	
24	Płoszyce	Spichlerz - dom drewniany	Płoszyce 50, 07-402	24	
25	Płoszyce	Chalupa	Płoszyce 56, 07-402	25	
26	Płoszyce	Kapliczka	Płoszyce 52, 07-402	26	
27	Szafarnia	Dom	Szafarnia 20, 07-402	27	

28	Szafarczyska	Chalupa	Szafarczyska 11, 07-402	28	
29	Szafarczyska	Krzyż metalowy	Szafarczyska 22, 07-402	29	
30	Szafarczyska	Krzyż metalowy	Szafarczyska, 07-402	30	
31	Szafarczyska	Krzyż metalowy	Szafarczyska, 07-402	31	
32	Szkwa	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich	Szkwa, 07-402	32	
33	Szkwa	Krzyż	Szkwa, 07-402	33	
34	Szwendrowy Most	Krzyż przydrożny	Szwendrowy Most 2, 07-402	34	
35	Szwendrowy Most	Kapliczka	Szwendrowy Most 13, 07-402	35	
36	Obierwia	Kapliczka murowana	Obierwia, 07-402	36	
37	Olszewka	Dom	Olszewka 55, 07-402	37	
38	Olszewka	Szkoła drewniana	Olszewka, 07-402	38	

Tab. 8. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Łyse

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA ŁYSE					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer rejestru zabytków
1	Dęby	Budynek leśniczówki	Dęby 28, 07-437	1	
2	Dęby	Budynek leśniczówki	Dęby 51, 07-437	2	
3	Dęby	Stodoła ze spichlerzem w zespole leśniczówki	Dęby 51, 07-437	3	
4	Lipniki	Kościół parafialny pw. NSJ	ul. Kard. S. Wyszyńskiego 1, 07-436	4	A-469
5	Lipniki	Dzwonnica murowana w zespole kościoła parafialnego pw. NSJ	ul. Kard. S. Wyszyńskiego 1, 07-436	5	A-469
6	Lipniki	Wiatrak typu kozłowego	ul. Stacha Konwy 15, 07-463	6	
7	Lipniki	Dom murowany	ul. Stacha Konwy 23, 07-463	7	

8	Lipniki	Dom drewniany	ul. Ks. Sierbińskiego 2, 07-436	8	
9	Lipniki	Dom murowany	Lipniki 17, 07-436	9	
10	Lipniki	Dom murowany	Lipniki 164, 07-436	10	
11	Lipniki	Dom murowany	Lipniki 165, 07-436	11	
12	Lipniki	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	ul. Strażacka, 07-436	12	
13	Lipniki	Kaplica grobowa na cmentarzu parafialnym	ul. Strażacka, 07-436	13	A-248
14	Lipniki	Brama cmentarza parafialnego	ul. Strażacka, 07-436	14	A-248
15	Lipniki	Cmentarz żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej	Lipniki, 07-436	15	
16	Lipniki	Cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	Lipniki, 07-436	16	
17	Lipniki	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej	Lipniki, 07-436	17	
18	Lipniki	Cmentarz epidemiczny	ul. Stacha Konwy, 07- 436	18	
19	Łączki	Dom drewniany	Łączki 86, 07-437	19	
20	Łyse	Kościół drewniany pw. Św. Anny	ul. Kościelna 18, 07- 437	20	A-607
21	Łyse	Dzwonnica drewniana w zespole kościółka pw. Św. Anny	ul. Kościelna 18, 07- 437	21	
22	Łyse	Cmentarz przykościelny	ul. Kościelna 18, 07- 437	22	
23	Łyse	Cmentarz parafialny	ul. Kościelna 18, 07- 437	23	
24	Łyse	Kaplica w zespole cmentarza parafialnego	ul. Kościelna 18, 07- 437	24	
25	Łyse	Dom drewniany, ob. biblioteka	ul. Kościelna 4, 07-437	25	
26	Łyse	Dom drewniany	ul. Kościelna 6, 07-437	26	
27	Łyse	Dom drewniany	ul. Kościelna 8, 07-437	27	
28	Łyse	Dom drewniany	Plac 3 Maja 1, 07-437	28	

29	Łyse	Dom drewniany	Plac 3 Maja 7, 07-437	29	
30	Łyse	Dom drewniany	ul. Poległych 12, 07-437	30	
31	Łyse	Dom drewniany	ul. Poległych 23, 07-437	31	
32	Łyse	Dom drewniany	ul. Poległych 27, 07-437	32	
33	Łyse	Dom drewniany	ul. Poległych 47, 07-437	33	
34	Łyse	Cmentarz wojenny jeńców radzieckich z czasów II wojny światowej	07-437	34	
35	Rudne	Kapliczka drewniana	Rudne, 07-437	35	
36	Zalas	Kościół parafialny rzymskokatolicki, pw. Stanisława Kostki	Zalas 105, 07-438	36	
37	Zalas	Dzwonnica	Zalas 105, 07-438	37	
38	Zalas	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Zalas, 07-438	38	
39	Złota Góra	Kapliczka drewniana	Złota Góra, 07-438	39	

Tab. 9. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Myszyniec

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA MYSZYNIC			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków
1	Myszyniec	Kościół murowany z ok. 1915 roku eklektyczny z przewagą neogotyku znajdujący się w Myszyncu, gm. Myszyniec, woj. ostrołęckie;	A - 467
2	Myszyniec	Stara część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego w Myszyncu	A - 532

Tab. 10. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Olszewo-Borki
 Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA OLSZEWO - BORKI					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer rejestru zabytków
1	Przystań	Założenie dworsko - parkowe	Przystań 33, 07-416	159	
2	Przystań	Dwór	Przystań 33, 07-416	160	A-511
3	Przystań	Park dworski	Przystań 33, 07-416	161	A-511
4	Przystań	Młyn wodny	Przystań 33, 07-416	162	
5	Nowa Wieś	Budynek plebanii	Nowa Wieś, 07-416	163	A-489
6	Kruki	Mogiła Ludwika Kickiego	Kruki, 07-415	164	
7	Zabrodzie	Kapliczka murowana	Zabrodzie, 07-410	165	
8	Żebry-Chudek	Krzyż przydrożny	Żebry-Chudek, 07-415	166	
9	Żebry-Chudek	Krzyż przydrożny	Żebry-Chudek, 07-415	167	
10	Żebry-Chudek	Kapliczka murowana	Żebry-Chudek, 07-415	168	
11	Nowa Wieś	Kapliczka murowana	Nowa Wieś, 07-415	169	
12	Przystań	Dom drewniany	Przystań 28, 07-415	170	
13	Chojniki	Dom drewniany	Chojniki 10, 07-415	171	
14	Żebry-Stara Wieś	Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich	Żebry-Stara Wieś, 07-415	172	
15	Olszewo-Borki	Kamienica	Olszewo-Borki, 07-415	173	
16	Olszewo-Borki	Dom murowany	Olszewo-Borki, 07-415	174	
17	Żebry-Chudek	Mogiła zbiorowa	Żebry-Chudek, 07-415	175	
18	Przystań	Budynek przy młynie	Przystań, 07-415	176	

Tab. 11. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Rzekuń

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA RZEKUŃ			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków
1	Przytuły Stare	Zabytkowy park w Przytułach Starych gm. Rzekuń, o pow.4,55ha	A - 513
2	Rzekuń	Kościół parafialny, neogotycki w m. Rzekuń w powiecie Ostrołęka.;	A - 432
3	Rzekuń	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki znajdujący się w Rzekuniu	A - 548
4	Susk Stary	Dwór murowany, eklektyczny z połowy XIX w. wraz z parkiem krajobrazowym w Susku Starym, gm. Rzekuń woj. ostrołęckie;	A - 461
5	Susk Stary	Zabytkowy park dworski w Susku Starym gm. Rzekuń o powierzchni 3,1 ha znajdujący się w Susku Starym gm. Rzekuń;	

Tab. 12. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Troszyn

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA TROSZYN						
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer GEZ	Numer WEZ	Numer rejestru zabytków
1	Borowce	Dwór drewniany	Borowce	1		
2	Choromany	Dom murowany	Choromany 3	2		
3	Chrostowo	Dom murowany	Chrostowo 6	3		
4	Chrzczony	Dom drewniany	Chrzczony 2	4		
5	Dąbek	Dom murowany	Dąbek 6	5		
6	Dąbek	Krzyż przydrożny	Dąbek	6		
7	Dzbenin	Dom drewniany	Dzbenin 7	7		
8	Dzbenin	Dom drewniany	Dzbenin 18 (d.26)	8	238	
9	Dzbenin	Dom drewniany	Dzbenin 22	9	237	
10	Dzbenin	Dom drewniany	Dzbenin 25	10	236	
11	Grucele	Dom drewniany	Grucele 14	11	295	
12	Kamionowo	Dom drewniany	Kamionowo 13	12		
13	Kleczkowo	Zespół sakralny	ul. Bielawska 1	Karta ogólna	1021	A-382

14	Kleczkowo	Kościół parafialny rzymskokatolicki	ul. Bielawska 1	13	345	A-382
15	Kleczkowo	Wieża bramna - tzw wikarówka	ul. Bielawska 1	14	1023	A-382
16	Kleczkowo	Ogrodzenie murowane	ul. Bielawska 1	15	346	A-382
17	Kleczkowo	Dzwonnica-brama	ul. Bielawska 1	16	1022	A-382
18	Kleczkowo	Cmentarz przykościelny	ul. Bielawska 1	17	Karta cmentarza nr 158	A-382
19	Kleczkowo	Kaplica cmentarna	Kleczkowo	18	347	A-249
20	Kleczkowo	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Kleczkowo	19	Karta cmentarza nr 41	
21	Kleczkowo	Nagrobek Józefa Łuniewskiego	Kleczkowo	20		
22	Kleczkowo	Dom drewniany	ul. J. Korczaka 13	21		
23	Kleczkowo	Dom drewniany	ul. Modrzejewskiej 20	22		
24	Łączyn	Kapliczka murowana	Łączyn	23		
25	Opęchowo	Dom drewniany	ul. Mickiewicza 11	24		
26	Radgoszcz-Piaski	Dom drewniany	Radgoszcz-Piaski 1	25		
27	Radgoszcz-Piaski	Dom murowany	Radgoszcz-Piaski 9	26		
28	Repki	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	Repki	27	Karta cmentarza nr 251	
29	Rostki	Dom murowany	Rostki 4	28		
30	Rostki	Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich	Rostki	29		Dec. nr 776/63
31	Sawały Górne	Dom drewniany	Sawały Górne	30		
32	Troszyn d. Rabędy	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	Rabędy	31	Karta cmentarza nr 100	
33	Troszyn	Kościół parafialny rzymskokatolicki	ul. Słowackiego	32		
34	Troszyn	Nagrobek Aleksandra Puchały i Henryka Puchały	Troszyn	33		A-237
35	Troszyn	Nagrobek Piotra Żochowa na cmentarzu parafialnym	Troszyn	34		A-254

36	Troszyn	Dom drewniany	ul. 4 Września 6	35		
37	Troszyn	Dom drewniany	ul. 4 Września 12	36		
38	Troszyn	Dom drewniany	ul. 4 Września 14	37		
39	Troszyn	Dom murowany	ul. Konopnickiej 2	38		
40	Troszyn	Dom murowany	ul. Polna 9	39	802	
41	Troszyn	Dom drewniany	ul. Słoneczna 4	40		
42	Troszyn	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	ul. Słowackiego	41	Karta cmentarza nr 121	
43	Troszyn	Cmentarz przykościelny	ul. Słowackiego	42	Karta cmentarza nr 120	
44	Troszyn	Dom parafialny	ul. Słowackiego	43	799	
45	Troszyn	Dom murowany	ul. Słowackiego 7	44		
46	Troszyn	Dom drewniany	ul. Słowackiego 23	45		
47	Troszyn	Figura Matki Boskiej	ul. Słowackiego	46		
48	Troszyn	Kaplica murowana	ul. Słowackiego	47	798	
49	Troszyn	Dom murowany	ul. Ogrodowa 21	48		
50	Zapieczne	Dom murowany	Zapieczne 16	49		
51	Zapieczne	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	Zapieczne	50	Karta cmentarza nr 258	

Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami

Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. Pośród zadań własnych gminy, o których mowa w ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2017, poz. 1875) znajdują się zadania z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ponadto, obowiązki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nakłada na organy administracji publicznej ustawa z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014, poz. 1446). W art. 4 wskazanego aktu prawnego ustawodawca sprecyzował jakie działania organy administracji publicznej powinny podejmować celem zapewnienia ochrony zabytków, zaś w art. 5. jakie warunki powinien zapewnić właściciel lub posiadacz zabytku celem sprawowania właściwej opieki nad zabytkiem. Ponadto, w art. 22 przedmiotowej ustawy zobligowano wójta (burmistrza, prezydenta miasta) do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków

powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 87 nakłada również na wójta (burmistrza, prezydent miasta) obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami.

W powiecie ostrołęckim na dzień sporządzania niniejszego opracowania aktualny program opieki nad zabytkami ma tylko jedna gmina-Olszewo Borki (program na lata 2017-2020).

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu: analiza szans i zagrożeń

Przedstawiona poniżej analiza uwzględnia stan dziedzictwa kulturowego powiatu ostrołęckiego, uwarunkowania jego ochrony i realizowany przez Powiat plan rozwoju lokalnego w szerokim kontekście oddziaływania społeczno-gospodarczego. Dokonana analiza ma posłużyć w zdefiniowaniu podstawowych priorytetów programu opieki nad zabytkami.

Analiza SWOT

Analiza SWOT jest metodą oceny potencjału lub konkurencyjności na podstawie analizy czterech zmiennych, którymi są:

1. **Mocne strony** („S” – od ang. *strenghts*),
2. **Słabe strony** („W” – od ang. *weaknesses*),
3. **Szanse** („O” – od ang. *opportunities*),
4. **Zagrożenia** („T” – od ang. *threats*).

MOCNE STRONY (+):

- atrakcyjne położenie powiatu pod względem krajobrazowym,
- duży zasób obszarów chronionego krajobrazu,
- znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu,
- duży zasób obiektów zabytkowych o charakterze sakralnym, w tym kościołów drewnianych,
- zachowanie obiektów architektury dworskiej z XIX w.,
- uznanie w dokumentach strategicznych sfery dziedzictwa kulturowego za jeden z potencjalnych czynników rozwojowych,

- bogate zasoby kultury niematerialnej - dialekt, sztuka ludowa, legendy, pieśni i tańce,
- rozwój organizacji społecznych zajmujących się kulturą i tożsamością lokalną,
- potencjał społeczny - funkcjonowanie i promowanie twórców oraz zespołów ludowych na terenie powiat,
- potencjał turystyczno-rekreacyjny: szlaki piesze i rowerowe, elementy infrastruktury turystycznej oraz baza usług turystycznych.

SŁABE STRONY (-):

- niewystarczający stopień zabezpieczenia i ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego,
- zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych ,
- niska świadomość społeczna w zakresie konieczności dbania o zabytki,
- niedostateczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w zakresie promocji i rozwoju powiatu,
- niewystarczające środki finansowe na opiekę nad zabytkami,
- brak dostępu do obiektów zabytkowych obiektów stanowiących własność prywatną,
- brak inwestorów zewnętrznych zainteresowanych rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- niewystarczający stopień opieki nad zabytkowymi cmentarzami.

SZANSE:

- uwzględnienie potrzeb ochrony i promocji dorobku dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu,
- tworzenie infrastruktury turystycznej powiatu przy jednoczesnej promocji i ochronie oryginalnej kultury ludowej Kurpiów Puszczy Zielonej,
- budowa porozumień i współpracy, w tym z lokalnymi samorządami, celem wspólnej realizacji przedsięwzięć służących ochronie dziedzictwa kulturowego,
- adaptacje, modernizacje i remonty przy wykorzystaniu możliwości finansowania zewnętrznego (m.in. fundusze europejskie, środki ministerstwa kultury i dziedzictwa narodowego)
- możliwość wykorzystania technologii cyfrowych w celu popularyzacji i udostępnienia zasobów dziedzictwa kulturowego,
- rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych,

- wdrażanie projektów edukacyjnych i promocyjnych zwiększających świadomość społeczną w zakresie ochrony dóbr dziedzictwa kulturowego .

ZAGROŻENIA:

- brak dostatecznych środków na renowację obiektów zabytkowych,
- samowolne działania na zabytkach,
- niedostateczna edukacja społeczna zakresu wartości i ochrony dziedzictwa kulturowego,
- brak systemu fachowej wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym i niedostateczne wykorzystanie technik cyfrowych,
- brak nakładów z budżetów samorządowych na odnowę obszarów i obiektów zabytkowych oraz niskie nakłady właścicieli prywatnych,
- stopień skomplikowania procedur aplikacyjnych o środki zewnętrzne służące zachowaniu dziedzictwa kulturowego i silna konkurencja ze strony ościennych powiatów,
- powstawanie nowoczesnej zabudowy i nieodpowiednie jej dopasowywanie do występujących w sąsiedztwie obiektów zabytkowych, co w konsekwencji zaburza ład przestrzenny i estetykę,
- niewłaściwe dostosowanie sposobu użytkowania obiektów zabytkowych do ich charakteru i cech funkcjonalnych,
- brak koordynacji i współpracy w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami pomiędzy jednostkami samorządowymi.

Założenia programowe

Przedmiotowe opracowanie wyznacza priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Opracowane one zostały zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, z uwzględnieniem dokumentów programowych wyższego szczebla oraz po dokonaniu diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Natomiast prace związane z wdrażaniem i monitorowaniem niniejszego Programu należy do zadań samorządu lokalnego .

Priorytety programu opieki nad zabytkami

Priorytety Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021 dla powiatu ostrołęckiego opracowane zostały w oparciu o przeprowadzoną diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego i analizę SWOT. Priorytety są zgodne z Planem Rozwoju Lokalnego Powiatu na lata 2016-2020 priorytetami wyznaczonymi w Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2017-2020.

1. Priorytet I

Ochrona dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym wykorzystaniu potencjału przyrodniczego

2. Priorytet II

Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego

3. Priorytet III

Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami

W celu realizacji priorytetów wyznaczonych w Powiatowym Programie Opieki nad zabytkami na lata 2018-2021 określono następujące długofalowe kierunki działań:

- 1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania.*
- 2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu.*
- 3. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego powiatu.*
- 4. Pobudzenie w lokalnej społeczności zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu.*
- 5. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego,*
- 6. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym,*
- 7. Korzystanie z technik cyfrowych.*

Tab. 13. Zakres działań i zadania programu opieki nad zabytkami

PRIORYRET I Ochrona dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • monitoring stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych • zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed zniszczeniem i dewastacją, prace remontowe • aplikowanie o środki zewnętrzne na remonty, renowacje, restauracje, rewitalizacje zabytków • informowanie właścicieli zabytków o możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych na odnawianie zabytków
2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu	<ul style="list-style-type: none"> • oznakowanie obiektów udostępnianych w celach turystycznych • uwzględnienie informacji o zabytkach w produkcie turystycznym powiatu • opracowanie i wytyczenie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego

PRIORYRET II Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego	
1. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego	<ul style="list-style-type: none">• propagowanie wiedzy o dziedzictwie w placówkach oświatowo-wychowawczych• organizacja szkoleń, spotkań informacyjnych i kursów o tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu,• publikacja materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w lokalnej prasie i w materiałach promocyjnych powiatu
2. Pobudzenie zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu	<ul style="list-style-type: none">• współorganizacja konkursów plastycznych i fotograficznych o tematyce zabytków powiatu,• wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw o tradycjach folklorystycznych,• współorganizacja i dotowanie cyklicznych imprez kulturalnych. inscenizacji oraz ważnych wydarzeń historycznych, w szczególności zorganizowanych w obiektach zabytkowych, kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną
3. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego	<ul style="list-style-type: none">• promocja na stronie internetowej powiatu dobrych praktyk w zakresie działań renowacyjnych, rewitalizacyjnych, remontowych zabytków,• zamieszczanie na stronie internetowej treści informacyjnych związanych z tematyką turystyki kulturowej, w tym, informacji o wytyczonych szlakach i ścieżkach edukacyjnych• zamieszczanie na stronie internetowej powiatu oraz w lokalnych mediach informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu

PRIORYRET III: Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym	
1. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym	<ul style="list-style-type: none">• współpraca z gminami i wojewódzkim konserwatorem zabytków,• współpraca z organizacjami pozarządowymi podejmującymi problematykę zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego,• współpraca z właścicielami zabytków i społecznością lokalną,• współpraca z organami administracji publicznej wyższego szczebla
2. Korzystanie z technik cyfrowych	<ul style="list-style-type: none">• rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane zabytkami powiatu ostrołęckiego,• promocja projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa

Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Ostrołęckiego

Zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- a) **instrumentów prawnych** ukształtowanych przez przepisy ustawowe, a w szczególności instrumentów wynikających z następujących aktów prawnych: ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa prawo budowlane, ustawa prawo ochrony środowiska, czy ustawa o ochronie przyrody.

- b) **instrumentów finansowych** zakładających udział dotacji, subwencji, dofinansowań oraz środków pochodzących z funduszy europejskich oraz innych źródeł zewnętrznych,
- c) **instrumentów koordynacji** - realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych programach, współpraca z ośrodkami naukowymi i organizacjami społecznymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- d) **instrumentów społecznych** wyrażających się poprzez uzyskanie dla programu wsparcia lokalnej społeczności i współdziałania z organizacjami społecznymi w obszarze edukacyjnym i promocyjnym,
- e) **instrumentów kontrolnych** – poprzez ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji Programu oraz aktualizację bazy zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu.

Zasady oceny realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiat Ostrołęcki na lata 2018-2021

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2014 poz. 1446) Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go Radzie Powiatu. Sprawozdanie powinno być poprzedzone analizą realizacji programu, uwzględniającą stopień wykonania zadań przyjętych do realizacji oraz efektywność ich wykonania. Analiza powinna uwzględniać następujące wskaźniki:

- udział wydatków powiatu ostrołęckiego na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- kwota pozyskanych środków zewnętrznych,
- liczba obiektów wyremontowanych oraz zabezpieczonych przed zniszczeniem i dewastacją,
- liczba opracowanych szlaków turystycznych z uwzględnieniem zasobów dziedzictwa kulturalnego,
- liczba przeprowadzonych prelekcji, szkoleń, warsztatów poświęconych tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu,
- liczba współorganizowanych i dotowanych imprez kulturalnych,
- liczba przeprowadzonych konkursów plastycznych i fotograficznych

- liczba wspartych lub dotowanych organizacji,
- liczba publikacji prasowych i internetowych,
- liczba promowanych projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa kulturowego,
- zakres współpracy z gminami, konserwatorem zabytków, organami administracji publicznej wyższego szczebla, organizacjami pozarządowymi i właścicielami zabytków.

Źródła finansowania Programu

Finansowanie i współfinansowanie opieki nad zabytkami odbywa się na zasadach określonych w rozdziale 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów poszczególnych samorządów. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- wojewódzcy konserwatorzy zabytków,
- organ stanowiący - gminy, powiatu, samorządu województwa,

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu. Ponadto, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury oraz realizuje dotacje na badania archeologiczne.

Poza środkami budżetu państwa i samorządu, powiat ma możliwość pozyskania środków z zewnątrz, w tym z funduszy unijnych (fundusze strukturalne, programy regionalne czy programy adresowane do sektora kultur) oraz pozaunijnych (np. fundusze norweskie i fundusze EOG). Ponadto, działania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami mogą być

również finansowane ze środków niepublicznych, pochodzących od osób fizycznych, prawnych, spółek nieposiadających osobowości prawnej, organizacji czy instytucji kościelnych.

Szczegółowe informacje dotyczące pozyskiwania środków finansowych na realizację zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na poszczególnych stronach internetowych:

- <http://www.mkidn.gov.pl/>
- <http://www.mwkz.pl/>
- <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>
- <https://www.eog.gov.pl/>
- <https://www.mazovia.pl/>
- <https://www.ppp.gov.pl/>

Bibliografia

Literatura i wybrane dokumenty programowe:

- Czesław Brodzicki, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999,
- Marcin Żerański, *Puszcza Zielona - przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2008,
- Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza - przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011,
- Adam Biańczak, *W stulecie budowy kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Baranowie*; Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 2014,
- Rafał Janowicz: *Komunikacja marketingowa w architekturze*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012,
- Urszula Myga - Piątek, *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, Sosnowiec 2005,
- Kamil Wójcikowski, Robert Fidur, *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Rzekuń*, Łódź-Laski Szlacheckie 2013,

- Anna Szablowska, *Gmina jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego: Organizacja i funkcjonowanie gminy*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 18, 2004 r.,
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020 ,
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 ,
- Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 – 2020 Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie,
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2014 - 2017 ,
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2018 „Ochrona Zabytków”,
- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030,
- Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020,
- Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2017-2020 (Projekt) Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016. Gmina Czerwin,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lelis na lata 2012-2015,
- Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Myszyniec na lata 2016 – 2023,
- Wykaz zabytków Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków Delegatura w Ostrołęce,
- Jerzy Kijowski, *Studium historyczno-heraldyczne powiatu ostrołęckiego. Dzieje powiatu*,
- Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2018 r.,
- Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2016- 2020.

Strony internetowe:

<http://stat.gov.pl/>

<https://www.nid.pl/pl/>

<https://www.wrotamazowska.pl>

<http://www.baranowo.pl/>

<http://goworowo.pl>

www.czerwin.pl/

<https://www.lelis.pl/>

www.gminalyse.pl

<http://www.myszyniec.pl>

<http://www.parafia.myszyniec.pl>

<http://www.olszewo-borki.pl>

<http://www.turystyka.olszewo-borki.eu>

<http://www.rzekun.pl/>

<http://www.kadzidlo.pl/>

<http://troszyn.pl/>

<http://www.czarnia.samorzady.pl/>

<http://www.parafiakleczkowo.pl/>

www.to.com.pl

<https://pl.wikipedia.org/>

<http://www.polskaniezwykla.pl/>

<http://www.ostroleka.republika.pl/>

<http://drewnianemazowsze.pl/>

<http://mazowieckiszlaktradycji.com/>

<http://epowiatostrolecki.pl/>

<http://www.polskiezabytki.pl>

<http://www.mkidn.gov.pl/>

<http://www.mwzkz.pl/>

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>

<https://www.eog.gov.pl/>

<https://www.mazovia.pl/>

<https://www.ppp.gov.pl/>

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_II/744

Spis rycin

- Ryc.1. Powiat ostrołęcki w układzie gmin
- Ryc. 2. Logo powiatu ostrołęckiego
- Ryc. 3. Herb gminy Baranowo
- Ryc. 4. Herb Gminy Czerwin
- Ryc. 5. Herb Gminy Goworowo
- Ryc. 6. Herb Gminy Kadzidło
- Ryc. 7. Herb Gminy Lelis
- Ryc. 8. Herb Gminy Myszyniec
- Ryc. 9. Herb gminy Olszewo-Borki
- Ryc. 10. Herb Gminy Rzekuń
- Ryc. 11. Herb Gminy Troszyn

Spis fotografii

- Fot. 1. Neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP w Baranowie
- Fot.2. Drewniany kościół w Brodowych Łąkach
- Fot. 3. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Czarni
- Fot. 4. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej w Czerwinie
- Fot.5. Neogotycka kaplica grobowa Andlauerów
- Fot. 6. Wnętrze barokowego kościoła z 1791 roku w Piskach
- Fot.7. Kościół pw. Podwyższonego Krzyża Świętego w Goworowie
- Fot. 8. Pałac w Szczawinie
- Fot.9. Kościół św. Jana Chrzciciela w Kuninie
- Fot. 10. Pałac w Brzeźnie

- Fot. 11. Kościół pw. Ducha Świętego w Kadzidle
- Fot. 12. Kościół św. Michała Archanioła w Czarni (gm. Kadzidło
- Fot. 14. Kościół p.w. św. Anny w Dąbrówce
- Fot. 13. Kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Lelisie
- Fot.15. Niedziela Palmowa w Łysych
- Fot. 16. Kościół pw. św. Anny w Łysych
- Fot. 17. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach
- Fot.18. Wiatrak w Lipnikach
- Fot. 19. Kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu
- Fot. 20. Drewniany dworek w Przystani
- Fot.21. Plebania w Nowej Wsi
- Fot. 22. Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Rzekuniu
- Fot. 23. Dwór w Susku Starym
- Fot. 24. Zajazd Szlachecki w Troszynie
- Fot. 25. Kościół św. Wawrzyńca w Kleczkowie

Spis tabel

Tab. 1. Gminy powiatu ostrołęckiego

Tab. 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Baranowo

Tab. 3. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Czarnia

Tab. 4.. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Czerwin

Tab. 5. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Goworowo

Tab. 6. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Kadzidło

Tab. 7. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Lelis

Tab. 8. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Łyse

Tab. 9. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Myszyńiec

Tab. 10. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Olszewo-Borki

Tab. 11. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Rzekuń

Tab. 12. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru - Gmina Troszyn

Tab. 13. Zakres działań i zadania programu opieki nad zabytkami